

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Τίτλος Πτυχιακής Εργασίας:

*«Ο θρησκευτικός φανατισμός και η
αγωγή των παιδιών»*

Επιμέλεια: Καραμπελιά Ιωάννα

Υπεύθυνοι Καθηγητές:
Καριώτογλου Αλέξανδρος
Μπούρας Αντώνιος

Βόλος 2010

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 8522/1
Ημερ. Εισ.: 23-06-2010
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΔΕ
2010
ΚΑΡ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Τίτλος Πτυχιακής Εργασίας:

*«Ο θρησκευτικός φανατισμός και η
αγωγή των παιδιών»*

Επιμέλεια: Καραμπελιά Ιωάννα

Υπεύθυνοι Καθηγητές:
Καριώτογλου Αλέξανδρος
Μπούρας Αντώνιος

Βόλος 2010

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	5
Θρησκεία	5
1.1 Τι θεωρείται θρησκεία.....	5
1.2 Ιστορική Αναδρομή Θρησκειών.....	6
1.3.1 Οι θρησκείες στις μέρες μας	25
1.4 Η στάση απέναντι στους αλλόθρησκους.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	28
Ο φανατισμός στη θρησκεία	28
2.1 Η έννοια του φανατισμού	28
2.2 Μορφές θρησκευτικού φανατισμού	29
2.3 Τα αίτια του θρησκευτικού φανατισμού	35
2.4 Συνέπειες του θρησκευτικού φανατισμού.....	37
2.5 Σύντομη ιστορική αναδρομή στις συνέπειες του θρησκευτικού φανατισμού	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	41
Ο θρησκευτικός φανατισμός στην οικογένεια	41
3.1 Η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός	41
3.2 Η οικογένεια ως φορέας θρησκευτικού φανατισμού.....	42
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	45

Ο θρησκευτικός φανατισμός στη σχολική κοινωνία	45
4.1 Αγωγή.....	45
4.2 Οι αξίες στην εκπαίδευση.....	48
4.3 Η ετερότητα στις τάξεις	49
4.4 Τρόποι έκφρασης του θρησκευτικού φανατισμού στη σχολική κοινωνία	51
4.4.1. Εκπαιδευτικοί και θρησκευτικός φανατισμός	53
4.4.2. Ο θρησκευτικός φανατισμός στην παιδική ηλικία.....	55
4.5 Τα αποτελέσματα του θρησκευτικού φανατισμού στο σχολείο	58
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ.....	61
Συνεντεύξεις.....	61
Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου	61
για τον θρησκευτικό φανατισμό	61
Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ισραηλίτικης Κοινότητας του Βόλου για τον θρησκευτικό φανατισμό	63
Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τον θρησκευτικό φανατισμό	65
Συμπεράσματα.....	67
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ/ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	69
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Φτάνοντας στο τέλος των προπτυχιακών μου σπουδών στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Θεσσαλίας θέλησα να ασχοληθώ με ένα θέμα που με προβλημάτιζε και εξακολουθεί να με προβλημάτιζει και που δεν μου δόθηκε η ευκαιρία να το μελετήσω μέσα από τα μαθήματα των εξαμήνων.

Πιο συγκεκριμένα, θεωρώ ότι το θέμα της θρησκείας είναι πολύ ευαίσθητο, πόσο μάλλον το ζήτημα του θρησκευτικού φανατισμού σε συνδυασμό με την αγωγή των παιδιών, το οποίο και προσπαθώ να προσεγγίσω στην παρούσα εργασία. Δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια των σπουδών δεν μας δίνεται η ευκαιρία να αναλύσουμε θρησκευτικά ζητήματα, μου δημιουργήθηκε η ανάγκη να αναλάβω μια σχετική πρωτοβουλία κι έτσι οδηγήθηκα στην επιλογή του θέματος: «Ο θρησκευτικός φανατισμός και η αγωγή των παιδιών».

Είναι πράγματι να απορεί κανείς πώς από τη μια καλούμαστε να διδάξουμε το μάθημα των θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο και από την άλλη δεν προσφέρεται κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών ως μάθημα η Διδακτική των θρησκευτικών. Οι χειρισμοί που απαιτούνται –ειδικά σε μια κοινωνία που σταδιακά γίνεται όλο και πιο πολυπολιτισμική και κατ' επέκταση πολυθρησκευτική- είναι πολύ λεπτοί και η ευθύνη πολύ μεγάλη. Επομένως, το ζήτημα του θρησκευτικού φανατισμού σε σχέση με την αγωγή των παιδιών χρήζει, αν μη τι άλλο, περαιτέρω διερεύνησης.

Στην παρούσα εργασία, επιχείρησα να προσεγγίσω το θέμα κατά το δυνατόν πιο σφαιρικά και πολυδιάστατα με την ελπίδα ότι ίσως μπορέσω να ξεκαθαρίσω ορισμένες παραμέτρους και να δώσω απαντήσεις σε προβληματισμούς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θρησκευτικός φανατισμός αποτελεί μια από τις μορφές που μπορεί να πάρει ο φανατισμός και παρά το γεγονός ότι στις μέρες μας δεν εκφράζεται έντονα, υποβόσκει και είναι μια εν δυνάμει μάστιγα, η οποία στις πιο ακραίες της εκφράσεις είναι δυνατόν να αποβεί μοιραία για τους -εκούσια και ακούσια- εμπλεκόμενους.

Ο πιο αποτελεσματικός, ίσως, τρόπος να χτυπηθεί το κακό στη ρίζα του, όπως χαρακτηριστικά λέγεται, είναι η αλλαγή νοοτροπίας. Κάτι που δεν μπορεί παρά να ξεκινήσει από μικρή ηλικία, ώστε να γίνει βίωμα και πεποίθηση και να μην παραμείνει προτροπή.

Ο ρόλος του/της σύγχρονου εκπαιδευτικού όσον αφορά τον θρησκευτικό φανατισμό είναι καθοριστικός και οφείλει να λάβει υπόψη του/της ποικίλες παραμέτρους προκειμένου να μην ακολουθήσει εσφαλμένες τεχνικές προσέγγισης της θρησκευτικής ετερότητας και να εμφυσήσει στα παιδιά τις αξίες της αναγνώρισης και της αποδοχής.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Θρησκεία

1.1 Τι θεωρείται θρησκεία¹

«Θρησκεία είναι η σχέση του ανθρώπου με το θείο.»

Δεν γίνεται αναφορά σε «θεό» ούτε σε «θεούς», «θεότητα» ή «θεότητες», αλλά στο απρόσωπο και ουδέτερο όνομα: το «θείο» ή «θεικό» στοιχείο. Το υπερβατικό, υπερεμπειρικό, άπειρο και υπεράνθρωπο στοιχείο της πραγματικότητας. Μπορεί ενδεχομένως να εκλαμβάνεται ως προσωπικό, ο ένας θεός, ή να γίνεται δεκτό ως το απρόσωπο θείο, ταυτόσημο με τη φύση, το σύμπαν ή τον κόσμο, ενδεχομένως πολυπρόσωπο, οι «θεοί», το πάνθεον. Καθεμιά θρησκεία ποικίλλει στην εκδοχή του θείου στοιχείου, αλλά ποτέ δεν υπάρχει θρησκεία χωρίς μια κάποια, οποιαδήποτε παραδοχή του θείου.

Για να υπάρχει θρησκεία, απαιτούνται δυο όροι: το θείο και το ανθρώπινο. Όπως δεν υπάρχει θρησκεία χωρίς θείο, έτσι δεν υπάρχει χωρίς τον άνθρωπο, ο οποίος αναγνωρίζει το θείο, πιστεύει σ' αυτό και επιδίδεται στη λατρεία του. Θρησκεία χωρίς άνθρωπο είναι ανύπαρκτη, ανέφικτη κι αδιανόητη. Ο άνθρωπος είναι που αναγορεύει ή απαγορεύει τη θρησκεία, την καθιδρύει ή την καταργεί μέσα στη συνείδησή του και στην κοινωνία του. [...] Οπωσδήποτε και η θρησκεία επηρεάζει την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου, επικαθορίζει τη συμπεριφορά του, νοηματοδοτεί τη ζωή, σημασιολογεί την ιστορία του και αξιολογεί το βίο του.

Η σχέση ανθρώπου και θρησκείας είναι αμφίδρομη πάντοτε και ουδέποτε μονοσήμαντη. Σε κάθε περίπτωση πάντως η θρησκεία είναι μια σχέση που ορίζεται από δύο τουλάχιστον παραμέτρους: τον άνθρωπο και το θείο.»

¹ Μ. Μπέγζος, *Φαινομενολογία της Θρησκείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σ.42

1.2 Ιστορική Αναδρομή Θρησκειών

Θρησκείες υπήρχαν από τα πολύ παλιά χρόνια και ήταν διαφορετικές από χώρα σε χώρα. Οι λαοί, στα πρώτα χρόνια της πνευματικής τους ανάπτυξης, θεοποίησαν τους φυσικούς νόμους και τα φυσικά φαινόμενα. Κι αυτό, γιατί οι περιορισμένες γνώσεις τους δεν τους επέτρεπαν να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα της φύσης, όπως τις θύελλες, τους κεραυνούς, τις πλημμύρες και τα αντίκριζαν με δέος, ανήμποροι να προφυλαχτούν ή να τα αντιμετωπίσουν. Πίστευαν ότι μέσα στο έδαφος, στον αέρα, στο νερό, ζούσαν πνεύματα, φαντάσματα και δαιμονικά όντα. Όλος ο κόσμος ήταν γεμάτος από αυτές τις ανώτερες δυνάμεις και για να τις εξευμενίσουν κατέφευγαν σε θυσίες, παρακλήσεις και προσευχές.

Στους περισσότερους αρχαίους λαούς υπήρχε ο Θεός που συμβόλιζε τον ήλιο, του οποίου τη ζωογόνα δύναμη είχαν καταλάβει οι αρχαίοι και την είχαν εκτιμήσει. Στους 12 Ολύμπιους θεούς των αρχαίων Ελλήνων, εκτός του ότι συμβόλιζαν τα στοιχεία και φαινόμενα της φύσης (ο Δίας για τους κεραυνούς, ο Απόλλων για τον ήλιο, ο Ποσειδών για τη θάλασσα), χαρακτηριστικό είναι ότι έμοιαζαν πολύ με τους ανθρώπους και είχαν τις συνήθειες, τα προτερήματα και τις κακίες των ανθρώπων.

Στη δυϊστική κοσμοθεωρία των πρώτων κοινωνιών λατρεύονταν οι δυνάμεις του φωτός και του σκότους ισοδύναμα. Η σκέψη ότι το καλό και το κακό έχουν την ίδια δύναμη, φαίνεται να ξεπήδησε από το ανθρώπινο πνεύμα. Ωστόσο, τίποτα μέσα στη φύση δεν δείχνει ότι το καλό (φως) θα επικρατήσει του κακού (σκότος) και τελικά θα κυριαρχήσει.

Με προϊούσα πολιτιστική εξέλιξη οι άνθρωποι εγκατέλειψαν την πίστη στον αρχαϊκό ανταγωνιστικό δυϊσμό και άρχισαν να αποδέχονται την ύπαρξη ενός ανώτερου όντος, μιας ανώτερης θεότητας από την οποία αργότερα ξεπήγασαν κι άλλες θεότητες. Αυτή η θεότητα ήταν μια δημιουργική δύναμη. Η εξέλιξη, ωστόσο, της θρησκείας ήταν διαφορετική σε κάθε χώρα, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν².

² Δημήτριος Σ. Μπενέκος, *Πολιτισμική παράδοση και εκπαίδευση*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2006, σ.σ.18-23

Οι θρησκείες διαιρούνται, από την άποψη του αντικειμένου στο οποίο απευθύνεται η λατρεία των πιστών, σε *φетиχιστικές, πολυθεϊστικές και μονοθεϊστικές*.

Οι φетиχιστικές θρησκείες (από τη λέξη φετίχ που σημαίνει πράγμα) παραδέχονται ότι υπάρχουν πνεύματα και στα άψυχα αντικείμενα (πέτρες, δόντια ζώων, υφάσματα κλπ.). Στις πολυθεϊστικές θρησκείες ανήκουν αυτές που έχουν περισσότερους από ένα θεούς. Μονοθεϊστικές θρησκείες, που πιστεύουν, δηλαδή, σ' ένα Θεό, είναι η ιουδαϊκή, η χριστιανική και η μωαμεθανική, που είναι και οι πιο διαδομένες σήμερα.

Ως προς τον τρόπο γένεσής τους, οι γνωστές σήμερα θρησκείες διακρίνονται στις *φυσικές* και στις *αποκαλυμμένες*. Φυσικές είναι εκείνες που δημιούργησε ο άνθρωπος μόνος του, με τη φαντασία και τη σκέψη του, για να ικανοποιήσει την έμφυτη θρησκευτική ορμή η οποία υπάρχει σ' αυτόν. Αποκαλυμμένες είναι εκείνες των οποίων τις αλήθειες αποκάλυψε στον άνθρωπο ο ίδιος ο Θεός.

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω να κάνω μια κατά το δυνατόν συνοπτική παρουσίαση των ιστορικών στοιχείων και της διδασκαλίας των κυριότερων φυσικών και εξ αποκαλύψεως θρησκειών.

✓ Οι κυριότερες φυσικές θρησκείες

α. Ινδουισμός

Ο Ινδουισμός είναι θρησκεία με μια απέραντη πολυμορφία θρησκευτικών πεποιθήσεων, που ξεκινούν από ένα απροσδιόριστο μονοθεϊσμό και καταλήγουν σε ένα πληθωρικό πολυθεϊσμό.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Ινδουισμός ή Ινδουισμός είναι θρησκεία στην οποία πιστεύουν τα τρία τέταρτα περίπου του λαού της Ινδίας. Δεν έχει κανένα συγκεκριμένο ιδρυτή, ούτε αναφέρεται στην ιστορία του κάποιο πρόσωπο το οποίο να συνδέεται με την εμφάνιση του. Υπάρχει η άποψη ότι ο Ινδουισμός άρχισε να δημιουργείται το 1000 π.Χ. περίπου, από τους Βραχμάνους οι οποίοι ήταν ιερατικές τάξεις που εξηγούσαν στους πιστούς τα ιερά κείμενα. Από το 300 π.Χ. και μετά, υπάρχουν

πολλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Ινδουισμού, που επιζούν μέχρι σήμερα. Από το 711 μ.Χ. και μετά, ο Ινδουισμός επηρεάστηκε από θρησκείες άλλων λαών και δημιουργήθηκε έτσι ο «Νεοινδουϊσμός», στον οποίο πιστεύουν σήμερα στην Ινδία.

Διδασκαλία του Ινδουισμού

Στον Ινδουισμό έχουν θεοποιηθεί τα ουράνια σώματα Ήλιος, Σελήνη, Αστέρια, καθώς και τα φυσικά φαινόμενα, βροχή, πλημμύρες, ξηρασία κ.λπ., καθώς επίσης και τα περισσότερα ζώα, όπως είναι το παγώνι, το φίδι, η αγελάδα κ.ά.

Οι Ινδουιστές πιστεύουν στις μετενσαρκώσεις, καθώς και στις διάφορες τελετουργίες που περιέχονται στις Ιερές Γραφές. Οι κυριότερες Ιερές Γραφές των Ινδουιστών είναι οι Βέδες, οι Βραχμάνες και οι Ουπανισάδ. Στις Ιερές αυτές Γραφές περιέχονται ύμνοι στους θεούς, μαγικές πράξεις, επικλήσεις και εξορκισμοί και διάφορες τελετουργικές και ασκητικές πρακτικές. Μία αρκετά διαδομένη ασκητική πρακτική είναι η «γιόγκα» με την οποία πιστεύουν οι οπαδοί του Ινδουισμού ότι πετυχαίνεται η απελευθέρωση του ατόμου από τις μετενσαρκώσεις και η άνοδος του στην τελειότητα.

Στον Ινδουισμό υπάρχουν και πολλές αιρέσεις οι σπουδαιότερες από τις οποίες είναι:

Των Βισνουϊτών, των Σιβαϊτών, των Σάκτας και των Καναπάτγια.

β. Βουδισμός

Ο Βουδισμός είναι κλασική περίπτωση θρησκείας χωρίς Θεό, που προσπαθεί με την άρνηση της ζωής, καθώς και με μεθόδους μυστικισμού, εσωτερικής αταραξίας, στοχασμού και ατέλειωτης περισυλλογής να δώσει λύσεις στα μεγάλα προβλήματα που απασχολούν τους οπαδούς του.

Ιστορικά στοιχεία

Είναι θρησκεία που εμφανίστηκε στην Ινδία και έχει άμεση σχέση με τον Ινδουισμό. Ιδρυτής του Βουδισμού είναι ο Σινχάτρα Γκαουτάμα (Βούδας), που έζησε από 563 -483 π.Χ. Ο Γκαουτάμα ήταν άνθρωπος μελαγχολικός,

λιγομίλητος, αγέλαστος και απομονωμένος από το κοινωνικό περιβάλλον. Σε ηλικία 35 χρόνων εγκατέλειψε τη γυναίκα του και το παιδί του και εξαφανίστηκε σε ερημική και μακρινή χώρα, όπου κάτω από συνθήκες μοναξιάς και αυτοσυγκέντρωσης έγινε «Βούδας», δηλαδή φωτισμένος. Ο Βουδισμός μεταδόθηκε από την Ινδία με μορφή αιρέσεων σε διάφορα μέρη του κόσμου. Στο Θιβέτ πιστεύουν ότι ο Βούδας ζει ενσαρκωμένος στο σώμα του ανώτατου Ιερέα που λέγεται Δαλάι - Λάμα. Όταν πεθαίνει ο Δαλάι - Λάμα, πιστεύουν ότι η ψυχή του μετενσαρκώνεται στο παιδί που γεννιέται την ίδια στιγμή, το οποίο και διαδέχεται το νεκρό Δαλάι - Λάμα.

Διδασκαλία του Βουδισμού

Ο Βουδισμός αρνείται την ύπαρξη κάποιου αιώνιου και Παντοδύναμου Θεού. Παραδέχεται ότι ο άνθρωπος πεθαίνοντας, ή μετεμψυχώνεται κάπου αλλού, ή καταλήγει στον απόλυτο μηδενισμό. Εάν δεν καταλήξει στον απόλυτο μηδενισμό, τότε αμείβεται ανάλογα με τις καλές ή κακές του πράξεις στην παρούσα ζωή.

Ο Βουδισμός προβάλλει έντονα την άρνηση της ζωής στην οποία φτάνουν οι Βουδιστές με την εσωτερική αταραξία, το «Νιρβάνα». Η επικοινωνία του Βουδισμού με τις άλλες θρησκείες και ιδιαίτερα με το Χριστιανισμό και η διάδοση της επιστήμης και του πολιτισμού του 20ου αιώνα, που κάθε άλλο παρά άρνηση ζωής είναι, τον ανάγκασαν να αναπροσαρμόσει τη διδασκαλία του και να παρουσιάσει μόνο τα ανεκτά σημεία του.

γ. Κομφουκιανισμός

Ο Κομφουκιανισμός είναι ένα φιλοσοφικό σύστημα. Πιστεύει σε αυτά που γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις και τη λογική και αποβλέπει στην επίγεια ευτυχία.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Κομφουκιανισμός ή Κομφουκισμός είναι θρησκευτικό σύστημα που επινοήθηκε από τον Κινέζο φιλόσοφο Κομφούκιο. Ο Κομφούκιος γεννήθηκε το

551 π.Χ. και πέθανε το 479 π.Χ. Ήταν επιμελής και μελετηρός και στη νεαρή του ηλικία ασκούσε τα καθήκοντα του δασκάλου και παιδαγωγού. Αρκετά χρόνια αργότερα κατόρθωσε να γίνει Υπουργός Εργασίας και Δικαιοσύνης και να πείσει τους υπηκόους του να εκτελούν τα καθήκοντα τους χωρίς αντίρρηση. Έτσι, σταμάτησε εντελώς η διαφθορά και τα παραπτώματα, έκλεισαν οι φυλακές και έπεσαν σε αδράνεια τα δικαστήρια. Αυτό ήταν αρκετό για να γίνει ο Κομφούκιος το ίνδαλμα των Κινέζων. Το έτος 120 μ.Χ. ιδρύθηκε ο πρώτος ναός προς τιμήν του Κομφουκίου στη γενέτειρα του, την επαρχία Σαντούγκ.

Διδασκαλία του Κομφουκιανισμού

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του κομφουκιανισμού, ο θεός ονομάζεται Τιέν, δηλαδή Ουρανός και είναι κάτι το τελείως απρόσωπο και αόριστο. Ο ουρανός κανονίζει την πορεία της ιστορίας και των πραγμάτων, χωρίς να ενδιαφέρεται για τα προβλήματα των ανθρώπων. Οι οπαδοί του κομφουκιανισμού πρέπει να κρατούνται μακριά από κάθε υπερφυσική δύναμη και θεότητα. Οι άνθρωποι είναι καλοί από την ίδια τους τη φύση και κάθε κακό που παρατηρείται σ' αυτούς προέρχεται από έλλειψη σωστής κρίσης και καθοδήγησης. Η εκπαίδευση του ανθρώπου έχει αποκλειστικό σκοπό να του μεταδώσει την αληθινή γνώση. Το πιο καλό μέσο για να φθάσει κανείς στη γνώση, είναι η μελέτη του παρελθόντος. Θεμέλιο των πραγμάτων είναι ο Ουρανός και οι πρόγονοι των ανθρώπων. Ο άνθρωπος πρέπει να είναι ευγενικός και γεμάτος σεβασμό όταν υπηρετεί την εξουσία. Στη νεότητα του πρέπει να φυλάγεται από ηδυπάθεια, από διάθεση φιλονικίας, από πλεονεξία, από θυμό και να μην κάνει στους άλλους ό,τι δε θέλει να κάνουν οι άλλοι σ' αυτόν. Σαν άρχοντας πρέπει να είναι δίκαιος και ενάρετος. Να τιμά τους σοφούς και ενάρετους και να απομακρύνει τους κακούς. Οι πέντε μεγαλύτερες αρετές είναι η αξιοπρέπεια, η μεγαλοψυχία, η ειλικρίνεια, ο ζήλος και η καλοσύνη. Στο ερώτημα τι είναι ο θάνατος, ο Κομφουκιανισμός απαντά ότι «αφού δεν ξέρουμε τι είναι η ζωή, πως θέλετε να ξέρουμε τι είναι θάνατος».

δ. Ταοϊσμός

Ο Ταοϊσμός είναι πολυθεϊστική θρησκεία που δίνει μεγάλη σπουδαιότητα στους μαγικούς τρόπους λατρείας. Πρεσβεύει την αρχή της «μη δράσης» και χωρίζεται στον φιλοσοφικό Ταοϊσμό και τον Λαϊκό Ταοϊσμό.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Ταοϊσμός είναι μία από τις τρεις μεγάλες θρησκείες της Κίνας μετά το Βουδισμό και τον Κομφουκιανισμό. Η ονομασία του οφείλεται στη λέξη Τάο που σημαίνει οδός. Η θεωρία του Ταοϊσμού διατυπώθηκε τον 4. αιώνα π.Χ. από τον Λάο - Τσε.

Διδασκαλία του Ταοϊσμού

Ο Ταοϊσμός οργανώθηκε σαν θρησκεία σύμφωνα με τα πρότυπα του Βουδισμού. Η διδασκαλία του περιέχεται στις ιερές ταοϊστικές γραφές, που αποτελούνται από 1500 διαφορετικά έργα. Είναι θρησκεία ατομική με την έννοια ότι κάθε άτομο μπορεί μόνο του χωρίς τη βοήθεια κανενός να φθάσει στην αθανασία. Έχει σταθερές θρησκευτικές εορτές κάθε χρόνο, όπως είναι η εορτή του ουρανού, της γης, του νερού κ.ά. Πριν από τις διάφορες τελετές, οι οπαδοί του Ταοϊσμού υποβάλλονται σε νηστείες και απομονώσεις, οι οποίες κρίνονται αναγκαίες για την άφεση των αμαρτιών. Στη λατρεία του Ταοϊσμού χρησιμοποιούνται διάφορες πρακτικές, όπως ο πνευματισμός, η γεωμαντεία, οι εξορκισμοί καθώς και κάθε είδους μαγεία. Οι οπαδοί του Ταοϊσμού διακρίνονται ιδιαίτερα για το μυστικισμό τους και την πίστη τους σε κάθε είδους υπερφυσικό γεγονός.

ε. Ζωροαστρισμός

Ο Ζωροαστρισμός είναι δυαρχική θρησκεία.

Ιστορικά στοιχεία

Είναι θρησκεία που διαδόθηκε στην Περσία τον 7^ο αιώνα π.Χ. και επινοήθηκε από το Ζωροάστρη ή Ζαρατούστρα, μετά από παραμονή του για επτά χρόνια μέσα σε ένα σπήλαιο. Στη θρησκεία αυτήν είχε πιστέψει ο Κύρος και ο Δαρείος. Σήμερα οι οπαδοί του Ζωροαστρισμού ανέρχονται στα τρία εκατομμύρια περίπου και είναι εγκαταστημένοι σε διάφορες Ινδικές πόλεις.

Διδασκαλία του Ζωροαστρισμού

Η διδασκαλία του Ζωροαστρισμού βρίσκεται γραμμένη στο Ιερό βιβλίο Αβέστα που σημαίνει γνώση και αποτελείται από ομιλίες, προφητείες και συμβουλές, οι οποίες πολλές φορές πλησιάζουν τα όρια του μύθου.

Ο Ζωροαστρισμός δέχεται την ύπαρξη δύο Θεών, του Άχουρα -Μάσδα που είναι ο Θεός του καλού και του Αριμάν που είναι ο Θεός του κακού. Οι δύο αυτοί θεοί βρίσκονται σε αιώνιο αγώνα μεταξύ τους, στον οποίο επικρατεί τότε ο ένας και τότε ο άλλος. Ο Ζωροάστρης είναι προφήτης του Θεού του καλού και έχει σαν αποστολή να πείθει τους ανθρώπους να κάνουν καλά έργα, για να επικρατεί πάντοτε ο Θεός του καλού. Η δυαρχία του Ζωροαστρισμού επεκτείνεται σε κάθε είδους μυστηριώδη πνεύματα αγαθά και πονηρά, που και αυτά πολεμούν μεταξύ τους. Ιερό σύμβολο είναι η φωτιά και γι' αυτό πάρα πολλές τελετές γίνονται γύρω ή μπροστά σε αναμμένες φωτιές. Σήμερα έχει δεχθεί την επίδραση διάφορων θρησκειών και έχει πάρει πολλά στοιχεία απ' αυτές.

στ. Σιντοϊσμός

Ο Σιντοϊσμός είναι πολυθεϊστική θρησκεία, η οποία βασίζεται στους μύθους της Ιαπωνικής παράδοσης.

Ιστορικά στοιχεία

Είναι η παραδοσιακή θρησκεία των Ιαπώνων. Η ονομασία της οφείλεται στις λέξεις «Σιν - Ταό» που σημαίνουν «δρόμος Θεού». Δεν έχει ιδρυτή. Είναι γνωστή σε όλες τις λεπτομέρειες της, χωρίς να υπάρχουν σ' αυτήν απόκρυφα και σκοτεινά σημεία, γιατί διατηρήθηκαν με προσοχή όλα τα παλιά χειρόγραφα στοιχεία της θρησκείας αυτής.

Διδασκαλία του Σιντοϊσμού

Ο Σιντοϊσμός δέχεται ότι υπάρχουν χιλιάδες θεοί και θεές. Εξέχουσα θέση έχει η θεά Αματερασού που είναι η θεά του ήλιου και συνοδεύεται πάντοτε από ένα μεγάλο καθρέπτη. Από τη θεά αυτή γεννήθηκε ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας και οι απόγονοι του, για να κυβερνούν το λαό και να συντηρούν τη θρησκεία. Ανάμεσα στο μεγάλο πλήθος των θεών επικρατούν σχέσεις μίσους και καταδιώξεων. Όλοι οι θεοί είναι πάντοτε παρόντες, κρυμμένοι σε διάφορα αντικείμενα, όπως νομίσματα, μαχαίρια κ.ά. και συνεργάζονται με τους ανθρώπους. Στις δύσκολες στιγμές είναι αρκετό να χτυπήσει ο πιστός τα δυο του χέρια για να έχει τη βοήθεια του κατάλληλου θεού. Όταν πεθαίνουν οι άνθρωποι, γίνονται εξωγήινα όντα και προκαλούν φόβο στους ζωντανούς, γιατί δεν είναι γνωστό με ποιους θεούς έχουν συμμαχήσει. Για το λόγο αυτό γίνονται στο σπίτι του νεκρού πολλοί καθαρμοί.

ζ. Χιλιασμός

Ιστορικά στοιχεία

Ο Χιλιασμός ιδρύθηκε από τον Εβραίο Κάρολο Ράσσελ το 1879. Η κεντρική έδρα του Χιλιασμού είναι στο Μπρούκλιν της Αμερικής. Στην Ελλάδα ο Χιλιασμός παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1906 όταν γύρισαν από την Αμερική Έλληνες μετανάστες. Τότε ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τα 5 άτομα, ενώ το 1920 είχαν γίνει 35 και σήμερα ξεπερνούν τα 20.000 άτομα. Οι ιδέες του Χιλιασμού μεταδίδονται με κάθε μέσο και ιδιαίτερα με τα περιοδικά «Σκοπιά» και «Ξύπνα» που κυκλοφορούν σε εκατομμύρια αντίτυπα σε όλο τον κόσμο σε πολύ χαμηλή τιμή ή και δωρεάν. Οι Χιλιαστές ονομάζονται και μάρτυρες του Ιεχωβά.

Διδασκαλία του Χιλιασμού

Η διδασκαλία των Χιλιαστών περιλαμβάνεται στο βιβλίο «Ας αναγνωρισθεί ο Θεός ως αληθινός». Μερικά από τα κυριότερα σημεία της διδασκαλίας αυτής είναι τα παρακάτω:

1.Ο κόσμος έζησε 48.000 χρόνια και υπολείπονται ακόμη να ζήσει άλλα 1.000 χρόνια, που θα είναι χρόνια επίγειου παραδείσου (γι' αυτό λέγονται χιλιαστές). Αυτά τα τελευταία 1.000 χρόνια θα έλθει ο Ιησούς και αφού χωρίσει τα πρόβατα (μάρτυρες του Ιεχωβά) από τα ερίφια (όλους τους μη χιλιαστές), θα ιδρύσει Κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Αβραάμ και υπουργούς άλλα πρόσωπα της Αγίας Γραφής όπως είναι ο Ιωνάς, ο Γεδεών κ.ά.

2.Οι Χιλιαστές ορίζουν τη χρονολογία που θα έρθει ο Χριστός στη γη. Αρχικά είχαν ορίσει το έτος 1914. Όταν διαψεύστηκαν, όρισαν το 1918. Έπειτα είπαν ότι θα έρθει οπωσδήποτε την 1η Απριλίου 1925. Η τελευταία χρονολογία ήταν το έτος 1984 αλλά και πάλι έπεσαν έξω.

3.Αρνούνται την αθανασία της ψυχής.

4.Αρνούνται τη Θεότητα του Χριστού και υποστηρίζουν ότι ο Χριστός αξιώθηκε από το Θεό μιας ανώτερης θέσης επειδή ήταν πιστός στον Ιεχωβά. Στο σημείο αυτό ακολουθούν την αίρεση του Αρείου, η οποία καταδικάστηκε από την Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 325 μ.Χ.

5.Αρνούνται την τριαδικότητα του Θεού, γιατί τη θεωρούν παράλογη.

6. Από τα μυστήρια της εκκλησίας δέχονται μόνο το Βάπτισμα με την κατάδυση, σε ανάμνηση του θανάτου του Χριστού.

η. Μασονισμός

Ο Μασονισμός αποτελεί μια ημιθρησκεία, μια οργάνωση με πλήθος θρησκευτικών στοιχείων.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Μασονισμός πήρε το όνομα του από τη γαλλική λέξη MASSONE που σημαίνει Τεχνίτης, Τέκτονας, Οικοδόμος. Λέγεται και Τεκτονισμός ή Ελευθεροτεκτονισμός, γιατί έχει την αρχή του στα σωματεία των Τεκτόνων (Οικοδόμων) του μεσαίωνα.

Υπάρχουν σήμερα πολλές μασονικές οργανώσεις (δόγματα). Οι περισσότεροι Μασόνοι ανήκουν στο Σκωτικό δόγμα που ιδρύθηκε το 1717 στη Σκωτία. Το Σκωτικό δόγμα αναγνωρίστηκε στην Ελλάδα σαν ίδρυμα το 1927.

Διδασκαλία του Μασονισμού

Ο Μασονισμός υποστηρίζει ότι δεν είναι θρησκεία αλλά σωματείο με ανθρωπιστικούς σκοπούς. Πάνω στο θέμα αυτό το σύνταγμα των Μασόνων λέει τα εξής: «Ο Ελευθεροτεκτονισμός δεν είναι θρησκεία ούτε πολιτικός οργανισμός, γι' αυτό και αυστηρώς αποκλείει πάσα συζήτηση επί θρησκευτικών ή πολιτικών ζητημάτων μέσα στις Στοές και δεν μετέχει σε ό,τι αφορά αυτά τα ζητήματα.» Παρά τα πιο πάνω, όμως, ο Μασονισμός έχει δομή θρησκείας.

Κάποια από τα στοιχεία που συνιστούν το θρησκευτικό χαρακτήρα του Μασονισμού είναι τα εξής:

1. Ο Μασονισμός όπως όλες οι θρησκείες έχει τους δικούς του τόπους λατρείας, τις Στοές, οι οποίοι είναι ναοί με βωμούς, θυμιάματα, λαμπάδες κ.λ.π.

2. Έχει δικές του τελετές με λατρευτικό περιεχόμενο, όπως είναι η τελετή της υιοθεσίας λυκιδέως που αντιστοιχεί με το χριστιανικό βάπτισμα, η τελετή της συζυγικής αναγνώρισης, που είναι κάτι ανάλογο με το μυστήριο του γάμου, το τεκτονικό μνημόσυνο κ.ά.

3. Έχει δικά του τελετουργικά τυπικά και δικούς του «Ιερείς», τους Μασόνους που έχουν προχωρήσει στα διάφορα στάδια της μύησης, όπως είναι π.χ. ο Σεβάσμιος.

Τα κυριότερα σημεία της διδασκαλίας του Μασονισμού είναι:

1. Ο Μασονισμός πιστεύει στην ύπαρξη Θεού με την προσωνομία «Μέγας Αρχιτέκτων Του Σύμπαντος» «ΜΑΤΣ». Ο Θεός αυτός είναι ο ήλιος. Αρνούνται την Αγία Τριάδα και δεν πιστεύουν στη Θεότητα του Χριστού ούτε δέχονται το λυτρωτικό Του έργο. Θεωρούν το Χριστό σαν απλό μύστη όπως τον Πυθαγόρα και το Σωκράτη και έχουν θεοποιήσει το Χιράμ, τον Όσιρη, το Βάκχο και άλλους ειδωλολατρικούς θεούς στους οποίους αποδίδουν λατρεία.
2. Ο Μασονισμός θεωρεί τη λογική σαν υπέρτατο νόμο και απορρίπτει ό,τι δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τη λογική.
3. Οι οπαδοί του Μασονισμού κατατάσσονται με τελετουργικό τρόπο σε ιεραρχίες που περιλαμβάνει 33 βαθμούς. Κατά τη μύηση από βαθμό σε βαθμό, ο μνημένος ορκίζεται να τηρήσει απόλυτη μυστικότητα για όσα θα δει και θα ακούσει. Λόγω αυτής της μεγάλης μυστικότητας δεν είναι γνωστές πάρα πολλές λεπτομέρειες του Μασονισμού.

θ. Ιθαγενείς Αφρικανικές Λατρείες, Ανιμισμός ή Ψυχισμός

Είναι η τάση των πρωτόγονων να αποδίδουν ψυχή και στα άψυχα πράγματα. Σύμφωνα με τη θεωρία του Ανιμισμού ολόκληρη η φύση (φυτά, πέτρες, ποτάμια, βουνά, πηγές, σελήνη κ.λπ.) ζωογονείται από ιδιαίτερα πνεύματα, τα οποία λατρεύονται σαν δυνάμεις από τις οποίες ο άνθρωπος ζητάει τη βοήθεια τους, ενώ ταυτόχρονα φοβάται την οργή τους.

Πυρολατρεία

Είναι η λατρεία της φωτιάς σαν Θεότητας. Η φωτιά έχει καταστρεπτική αλλά και καθαρτική δύναμη. Οι πρωτόγονοι πιστεύουν ότι η φωτιά δόθηκε από το

Θεό, γι' αυτό είναι ιερή και ισοδύναμη με τη ζωή. Ακόμη πιστεύουν ότι η φωτιά διώχνει μακριά το κακό.

Πνευματολατρεία

Είναι σύγχρονη μορφή θρησκευτικότητας των Αφρικανών, σύμφωνα με την οποία οι ιθαγενείς, πιστεύουν ότι η ζωή των ανθρώπων είναι κάτω από την επίδραση των πνευμάτων, τα οποία επικαλούνται και με τα οποία επικοινωνούν. Πιστεύουν ότι τα πνεύματα δεν αποτελούν το δημιουργό Θεό, αλλά βρίσκονται σε μια θέση ανάμεσα στο Θεό και στις ψυχές των νεκρών. Ειδικά πρόσωπα οι λεγόμενοι Ιεροδιάμεσοι τελούν τις λατρευτικές πράξεις. Οι χώροι, που τελούνται οι πράξεις αυτές, είναι διάφοροι φυσικοί χώροι όπως σπήλαια, λίμνες, ποτάμια κ.ά.

ι. Σύγχρονα παραθρησκευτικά φαινόμενα, Συγκρητισμός ή θεοκρασία

Είναι το φαινόμενο κατά το οποίο ιδέες, τελετές και σύμβολα μιας θρησκείας, αναμειγνύονται με αντίστοιχα στοιχεία άλλης θρησκείας. Ο Συγκρητισμός δέχεται ότι καμιά θρησκεία δεν κατέχει όλη την αλήθεια αλλά μόνο ένα μέρος. Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο, οι οπαδοί κάποιας θρησκείας να λατρεύουν π.χ. το Χριστό μαζί με το Βούδα και τον Κομφούκιο κ.λπ.

Νεοπαγανισμός

Είναι σύγχρονη μορφή ειδωλολατρίας και ειδωλολατρικού τρόπου ζωής. Σύγχρονα είδωλα είναι το χρήμα, η μανία για πλουτισμό, η μανία για την ερωτική συνεύρεση, η εξεζητημένη επιδίωξη των ανέσεων και κάθε άλλο μέσον που μπορεί να συμβάλλει στην καλοπέραση και στην ατομική και υψηλόφρονα προβολή του ανθρώπου.

Δεισιδαιμονία

Είναι ο αναίτιος φόβος σε ανύπαρκτα πονηρά δαιμόνια, ή σε ανεξήγητα φυσικά φαινόμενα, ή σε κοινωνικές συμπτώσεις. Η δεισιδαιμονία συναντάται

συνήθως σε ανθρώπους με χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι υπόλοιποι εξαιρούνται.

Πνευματισμός

Είναι ένα παραθρησκευτικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο, διάφορα άτομα, οι λεγόμενοι πνευματιστές (μέντιουμ), επικαλούνται τη βοήθεια δαιμονικών πνευμάτων και προκαλούν διάφορα φαινόμενα, όπως είναι η μετακίνηση επίπλων ή άλλων αντικειμένων μέσα σε ένα δωμάτιο και άλλες παρόμοιες εκδηλώσεις. Οι πνευματιστές υποστηρίζουν ότι τα πνεύματα που επικαλούνται είναι αγαθά, αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να είναι σωστό, γιατί οι άγγελοι του Θεού δεν κάνουν τέτοιες επιδείξεις οι οποίες δεν έχουν κανένα ανώτερο σκοπό.

Μαγεία

Είναι η πρόκληση διάφορων υπερφυσικών ενεργειών, με την επίκληση σατανικών και πονηρών πνευμάτων. Όταν η μαγεία αποσκοπεί στην απόκτηση κάποιου υλικού ή άλλου αγαθού λέγεται λευκή, ενώ όταν αποσκοπεί στην πρόκληση κακού σε κάποιο άτομο λέγεται μαύρη.

Γιόγκα

Είναι ένα παραθρησκευτικό φαινόμενο το οποίο δέχεται την ύπαρξη του Θεού, αλλά δε δέχεται ότι ο Θεός δημιούργησε και κυβερνά τον κόσμο. Επιδιώκει με διάφορες γυμναστικές ασκήσεις και με αυτοσυγκέντρωση, να απομονώσει την ψυχή από την ύλη.

Χριστιανικές αποκλίσεις

α. Προτεσταντισμός

Ιστορικά στοιχεία

Ο Προτεσταντισμός δημιουργήθηκε το 16^ο αιώνα, από ορισμένους Ρωμαιοκαθολικούς θεολόγους όπως είναι ο Λούθηρος, ο Καλβίνος, ο Σβίγγλιος κ.ά., σε ένδειξη διαμαρτυρίας τους προς τον αρχηγό της παπικής εκκλησίας, για ορισμένες υπερβολές του. Συγκεκριμένα, οι παραπάνω Ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι, διαμαρτυρήθηκαν γιατί ο Πάπας Λέων ο δέκατος είχε εκδώσει

περίπου 250.000 συγχωροχάρτια, τα οποία διέθεσε στους αμαρτωλούς οπαδούς του όχι μέσω των Θεολόγων ιεροκηρύκων όπως ήταν η συνήθεια, αλλά μέσω της αδελφής του, η οποία μάλιστα τα διέθετε (τα πουλούσε) σε τιμή μεγαλύτερη από εκείνη που είχε ορίσει ο Πάπας. Η Προτεσταντική Εκκλησία η οποία ονομάστηκε και Διαμαρτυρόμενη και Ευαγγελική, με την πάροδο των ετών υποδιαίρεθηκε σε άλλες μικρότερες οι οποίες σήμερα ξεπερνούν τις 350.

Διδασκαλία του Προτεσταντισμού

Οι Προτεστάντες δέχονται ότι για τη σωτηρία του ανθρώπου είναι αρκετή μόνο η πίστη και δεν απαιτούνται τα αγαθά έργα. Κατάργησαν τα μυστήρια εκτός από το βάπτισμα και τη θεία Ευχαριστία, τα οποία θεωρούν σαν απλά σύμβολα ή αναμνήσεις. Κατάργησαν, επίσης, τον Ιερό Κλήρο και το Μοναχισμό. Ορισμένοι διατήρησαν μόνο ένα βαθμό της ιεροσύνης π.χ. μόνο του Επισκόπου ή του Πρεσβυτέρου και ονομάζονται Επισκοπιανοί ή Πρεσβυτεριανοί. Αρνούνται την Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας και θεωρούν αρκετή μόνο την Αγία Γραφή, την οποία όμως ερμηνεύουν με δικό τους τρόπο. Ακόμη, κατάργησαν τις επικλήσεις προς τη Θεομήτορα και προς τους Αγίους, καθώς και την απόδοση τιμής προς τα Άγια λείψανα και τις εικόνες. Τέλος, αρνούνται το σημείο του Σταυρού.

β. Ουνία

Η Ουνία είναι ένα κράμα στοιχείων Ορθοδοξίας και Καθολικισμού. Τα στοιχεία αυτά προσαρμόζονται κάθε φορά ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες των οπαδών της.

Ιστορικά στοιχεία

Η Ουνία δημιουργήθηκε από Ορθόδοξους Χριστιανούς οι οποίοι εγκατέλειψαν την Ορθοδοξία και προσηλυτίστηκαν στον Καθολικισμό. Οι πρώτες Ουνίτικες εκκλησίες ιδρύθηκαν στην Πολωνία από τους Ιησουίτες. Οι Ιησουίτες είναι μοναχικό τάγμα της Καθολικής Εκκλησίας, το οποίο ιδρύθηκε το 1534 και το

οποίο μεταχειριζόταν για την επιτυχία των σκοπών του την αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Στην Ελλάδα παρατηρήθηκε μεγάλη Ουνίτικη κίνηση μετά το 1922. Σήμερα, ο συνολικός αριθμός των Ουνιτών σε όλο τον κόσμο ξεπερνά τα 8 εκατομμύρια.

Διδασκαλία της Ουνίας

Η Ουνία περιλαμβάνει στη διδασκαλία της ορισμένα στοιχεία της ορθοδοξίας και ορισμένα του καθολικισμού. Οι Ουνίτες ιερείς έχουν την εξωτερική εμφάνιση των Ορθόδοξων ιερέων. Κατά τη λειτουργία χρησιμοποιούν τη γλώσσα του έθνους στο οποίο βρίσκονται, λειτουργούν με Ορθόδοξο τρόπο, πλην όμως μνημονεύουν τον Πάπα, γιατί τον θεωρούν υπέρτατο αρχηγό του Χριστιανισμού. Στο σύμβολο της πίστεως άλλοι διατηρούν το «και εκ του Υιού» και άλλοι το έχουν καταργήσει. Η Ουνία σε αντίθεση με τον καθολικισμό επιτρέπει το γάμο στους κληρικούς.

γ. Ουνιταριανισμός

Ιστορικά στοιχεία

Ιδρύθηκε στην Τρανσυλβανία το δεύτερο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα, από το Φραγκίσκο Στανκάρο και το Γεώργιο Μπιαντράτα. Αργότερα διαδόθηκε στην Πολωνία, στην Ουγγαρία, στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν και καταδιώχτηκε πολλές φορές από διάφορους καθολικούς και Καλβινιστές, κατόρθωνε να αναδιοργανώνεται και να επιζεί, δεν κατόρθωσε όμως να επεκταθεί πέρα από τις παραπάνω χώρες, ούτε υπάρχουν πιθανότητες για μελλοντική επέκτασή του.

Διδασκαλία του Ουνιταριανισμού

Οι Ουνιταριανοί δέχονται την απόλυτη ενότητα και θεότητα του Θεού Πατρός. Αρνούνται τη θεία ιδιότητα του Ιησού, τον οποίο θεωρούν σαν το μεγαλύτερο προφήτη από όλους όσους εμφανίστηκαν στη γη. Απορρίπτουν το

δόγμα της Αγίας Τριάδας και δε δέχονται την Αγία Γραφή σαν θεόπνευστο κείμενο. Πιστεύουν στην τελική σωτηρία όλων των ανθρώπων.

✓ **Οι εξ αποκαλύψεως θρησκείες**

α. Ιουδαϊσμός

Ο Ιουδαϊσμός είναι μονοθεϊστική θρησκεία και αποτελεί την πρώτη αποκάλυψη του Θεού στον κόσμο

Ιστορικά στοιχεία

Η ιστορία του Ιουδαϊσμού αρχίζει από τον Πατριάρχη Αβραάμ, ο οποίος γύρω στο 1750 π.Χ. ύστερα από υπόδειξη του Θεού, στον οποίο ήταν πιστός, εγκατέλειψε το πολυθεϊστικό περιβάλλον της Μεσοποταμίας και εγκαταστάθηκε στη Γη Χαναάν. Από τον Αβραάμ προήλθε ο λαός του Ισραήλ, ο οποίος μετανάστευσε στην Αίγυπτο και τον οποίο ανέλαβε να επαναφέρει στη γη των προγόνων του ο Μωϋσής το 1220 π.Χ. Ο λαός του Ισραήλ μετά τον 6. αιώνα π.Χ. περιορίστηκε στη φυλή του Ιούδα, από την οποία πήρε και το όνομα του ο Ιουδαϊσμός.

Διδασκαλία του Ιουδαϊσμού

Σταθμός στη διαμόρφωση της Ιουδαϊκής θρησκείας είναι οι προφήτες, οι οποίοι μετέφεραν στο λαό το θέλημα του Θεού και προανήγγειλαν τον ερχομό του Μεσσία.

Ο νόμος του Μωυσή και η υπόλοιπη διδασκαλία της Παλαιάς Διαθήκης, αποτελούν το κύριο πλαίσιο της πίστης και της λατρείας του Ιουδαϊκού λαού. Το πρώτο και βασικό σημείο του Ιουδαϊσμού είναι η πίστη σε ένα μόνο Θεό τον Αληθινό. Υπάρχουν ιεροί τόποι για τη λατρεία του Θεού. Η μετάνοια αποτελεί βασικό μέσο για τη συμφιλίωση του λαού με το Θεό. Για την καταπολέμηση των αμαρτιών, έχουν καθιερωθεί ορισμένες τυπικές πράξεις, όπως είναι οι θυσίες, οι τελετές, η νηστεία. Η αγάπη προς τον πλησίον προσφέρεται μόνο στους

συγγενείς και στους ομοεθνείς. Ένα άλλο βασικό σημείο της διδασκαλίας του Ιουδαϊσμού είναι ο Μεσσιανισμός, η αναμονή δηλαδή του Μεσσία ο οποίος θα κατάγεται από το γένος του Δαβίδ, θα είναι Υιός του Θεού και θα είναι προικισμένος με εξαίρετα χαρίσματα και θεία δύναμη. Κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, ο Ιουδαϊκός λαός παρουσίασε θρησκευτική κατάπτωση, με αποτέλεσμα να παρερμηνεύσει την πνευματική και παγκόσμια αποστολή του Μεσσία, αλλά συνεχίζει να περιμένει κάποιο επίγειο μεσσία που θα καταστήσει το Ιουδαϊκό έθνος κυρίαρχο στον κόσμο.

β. Ισλαμισμός

Ο Ισλαμισμός περιέχει στοιχεία από τον Ιουδαϊσμό, το Χριστιανισμό και την Αραβική θρησκευτική παράδοση.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Ισλαμισμός πήρε την ονομασία του από τη λέξη «ισλάμ» που σημαίνει «απεριόριστη αφοσίωση στο Θεό». Λέγεται ακόμα Μουσουλμανισμός από τη λέξη «μουσλήμ» που θα πει «αφοσιωμένος» και Μωαμεθανισμός από το όνομα του Μωάμεθ που είναι ο ιδρυτής της Θρησκείας αυτής. Ο Μωάμεθ γεννήθηκε στη Μέκκα της Αραβίας, το 570 μ.Χ., ήταν έμπορος και πραγματοποιούσε πολλά ταξίδια, με αποτέλεσμα να γνωριστεί με πολλούς Ιουδαίους και Χριστιανούς και να ανταλλάξει απόψεις σε θρησκευτικά θέματα. Σε ηλικία 40 ετών, όπως έλεγε ο ίδιος, οραματίστηκε έναν άγγελο, πράγμα που θεώρησε σαν κλήση από το Θεό στο αξίωμα του Προφήτη. Οι οπαδοί του Ισλαμισμού ανέρχονται σήμερα σε όλο τον κόσμο περίπου σε 427 εκατομμύρια.

Διδασκαλία του Ισλαμισμού

Η διδασκαλία του Ισλαμισμού περιέχεται στο Κοράνιο και περιλαμβάνει στοιχεία από τον Ιουδαϊσμό, το Χριστιανισμό και την Αραβική θρησκευτική παράδοση. Από την Ιουδαϊκή Θρησκεία δανείστηκε την περιτομή, τη νηστεία, τους καθαρμούς κ.ά. Δέχεται ότι ο Νώε, ο Αβραάμ, ο Μωυσής και ο Ηλίας ήταν δίκαιοι. Σε απομίμηση της Ιουδαϊκής ημέρας του εξιλασμού καθιέρωσε νηστεία

αρχικά τη δέκατη ημέρα του πρώτου μήνα του χρόνου και αργότερα ολόκληρο το μήνα, το λεγόμενο «Ραμαζάνι».

Στο Χριστιανισμό αναγνωρίζει το ηθικό μεγαλείο του Χριστού και θεωρεί τα Ευαγγέλια Άγιες Γραφές. Δέχεται την υπερφυσική γέννηση, τα θαύματα, την Ανάληψη και τη Δευτέρα παρουσία του Χριστού. Ακόμη δέχεται την ανάσταση των νεκρών, τη μέλλουσα κρίση, την τιμωρία των αμαρτωλών και την ανταμοιβή των δικαίων. Αρνείται το δόγμα της Αγίας Τριάδας και τη θεότητα, Σταύρωση και Ανάσταση του Χριστού. Δογματικό σύμβολο του Ισλαμισμού είναι, «Ένας είναι ο Θεός ο Αλλάχ και ο Μωάμεθ ο προφήτης του».

γ. Χριστιανισμός

Ιστορικά στοιχεία

Ιδρυτής του Χριστιανισμού είναι ο Ιησούς Χριστός. Ο ερχομός του Χριστού στον κόσμο είχε προαναγγελθεί από ιερά πρόσωπα της Ιουδαϊκής θρησκείας, τους προφήτες. Επίσημη βεβαίωση και επαλήθευση των προφητειών, για τον ερχομό του Μεσσία, έχουμε από τον ίδιο το Χριστό στη συνομιλία Του με τη Σαμαρείτιδα. Όταν εκείνη του είπε «Οίδα ότι Μεσσίας έρχεται, ο λεγόμενος Χριστός», ο Ιησούς της φανέρωσε «Εγώ ειμί ο λάλων σοι» (Ιωάν. 4, 25 - 26).

Ο Χριστιανισμός αποδεσμεύτηκε από τον Ιουδαϊσμό το 49 μ.Χ. με απόφαση της Αποστολικής Συνόδου των Ιεροσολύμων. Έτσι, ενώ ο Ιουδαϊσμός δε δέχτηκε τον ερχομό του Χριστού και συνεχίζει να τον αναμένει, ο Χριστιανισμός ως «καινή κτίσις» ακολούθησε το δρόμο που χάραξε ο Θεάνθρωπος Χριστός.

Ο αριθμός των Χριστιανών από τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού μέχρι σήμερα βρίσκεται σε συνεχή ανοδική πορεία. Σύμφωνα με υπάρχοντα στοιχεία, το 33 μ.Χ. την ημέρα της Πεντηκοστής πίστεψαν στο κήρυγμα του Αποστόλου Πέτρου και βαπτίστηκαν Χριστιανοί τρεις χιλιάδες Ιουδαίοι. Το 100 μ.Χ. οι Χριστιανοί είχαν γίνει πέντε εκατομμύρια, το 1000 μ.Χ. είχαν φτάσει τα πενήντα εκατομμύρια και σήμερα ξεπερνούν το ένα δισεκατομμύριο.

Διδασκαλία του Χριστιανισμού

Η διδασκαλία της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θρησκείας περιέχεται στην Αγία Γραφή και είναι αναλλοίωτη και απαραχάρακτη από τότε που παραδόθηκε από

τον ίδιο τον Ιησού Χριστό μέσω των Αποστόλων μέχρι σήμερα. Το λατρευτικό μέρος της Ορθοδοξίας στηρίζεται στην Ιερά Παράδοση, η οποία αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα της Αγίας Γραφής, ενώ το δογματικό μέρος στηρίζεται στο Σύμβολο της πίστεως και στις αποφάσεις των επτά Οικουμενικών Συνόδων.

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί πιστεύουν στον Τριαδικό Θεό. Πιο συγκεκριμένα πιστεύουν ότι ο Θεός είναι Ένας. Μία ουσία. Μία φύση αιώνια, άκτιστη, άναρχη, άπειρη και ανεξιχνίαστη. Αυτή όμως η θεία ουσία υπάρχει «ασυγχύτως και αδιακρίτως» ολόκληρη στα τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, του Πατέρα του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Τα μόνα ιδιώματα που δεν είναι κοινά μεταξύ των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος είναι ότι ο Πατήρ είναι αγέννητος, ο Υιός γεννάται και το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Πατρός. Ακόμη οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί πιστεύουν ότι ή άόρατη Χάρη του Θεού μεταδίδεται στον άνθρωπο με τα ορατά μυστήρια. Για το λόγο αυτό διατηρούν τα επτά Θεία μυστήρια αναλλοίωτα όπως ακριβώς τα παρέλαβαν από το Χριστό διαμέσου των Αποστόλων.³

---

³ <http://www.zoiforos.gr>

1.3.1 Οι θρησκείες στις μέρες μας

Οι σύγχρονες θρησκείες κατά φθίνουσα σειρά ανάλογα με τον αριθμό των οπαδών ανά τον κόσμο παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

ΘΡΗΣΚΕΙΑ	ΟΠΑΔΟΙ
Χριστιανισμός	2.1 δισεκατομμύρια
Ισλαμισμός	1.3 δισεκατομμύρια
Ινδουισμός	1.1 δισεκατομμύρια
Βουδισμός	400 εκατομμύρια
Σινική παραδοσιακή θρησκεία	394 εκατομμύρια
Πρωτογονισμός	300 εκατομμύρια
Αφρικανικές παραδοσιακές δοξασίες	100 εκατομμύρια
Σιγχισμός	23 εκατομμύρια
Juche	19 εκατομμύρια
Πνευματισμός	15 εκατομμύρια
Ιουδαϊσμός	14 εκατομμύρια
Bahai	7 εκατομμύρια
Ζαϊνισμός	4.2 εκατομμύρια
Σιντοϊσμός	4 εκατομμύρια
Cao Dai	4 εκατομμύρια
Ζωροαστρισμός	2.6 εκατομμύρια
Sant Mat/Surat Shabd Yoga	2 εκατομμύρια
Tenrikyo	2 εκατομμύρια
Νεοπαγανισμός	1 εκατομμύριο
Ουνιταριανισμός	800 χιλιάδες
Κίνηση Rastafari	600 χιλιάδες
Σαϊεντολογία	500 χιλιάδες

1.4 Η στάση απέναντι στους αλλόθρησκους

Οι οπαδοί μιας θρησκείας σχεδόν πάντα αντιδρούν στα διαφορετικά δόγματα και πρακτικές άλλων θρησκειών με πολλούς και ποικίλους τρόπους. Όλα τα ρεύματα της σκέψης εμφανίζονται σε διαφορετικά ψήγματα όλων των μειζόνων θρησκειών του κόσμου. Η αντίδραση στα διαφορετικά δόγματα βρίσκει έκφραση μέσω δύο οδών σκέψης, της *αποκλειστικότητας* και της *συμπεριληπτικότητας*.

Αποκλειστικότητα

Άνθρωποι με αποκλειστικές αντιλήψεις τυπικά ερμηνεύουν τις άλλες θρησκείες είτε ως λανθασμένες, είτε ως εκμαυλισμό ή ως παραχάραξη της αληθινής πίστης.

Τα παρακάτω παραδείγματα μπορούν να αποτελέσουν ένα μικρό αλλά αντιπροσωπευτικό δείγμα:

Η χριστιανική γραφή αναφέρει ότι ο Χριστός είπε: «Εγώ είμαι ο δρόμος, η αλήθεια και η ζωή. Κανείς δεν έρχεται στον Πατέρα παρά μόνον μέσω εμού». (Κατά Ιωάννην 14:6).

Η Ισλαμική γραφή αναφέρει: «Ω εσείς πιστοί, μη συμμαχείτε με Ιουδαίους και Χριστιανούς, αυτοί συμμαχούν μεταξύ τους. Εκείνοι ανάμεσά σας που συμμαχούν μαζί τους, σ' εκείνους ανήκουν. Σίγουρα ο Αλλάχ δεν καθοδηγεί τους αδίκους» (Κοράνιο 5:51).

Η εβραϊκή γραφή αναφέρει ότι ο Θεός είπε στον Ισραήλ μέσω του Μωυσή: «Είδες τι έκανα στους Αιγυπτίους, και πώς σε κουβάλησα πάνω στα φτερά του αετού και σ' έφερα σε μένα. Γι' αυτό τώρα, αν υπακούσεις τη φωνή μου και τηρήσεις τη διαθήκη μου, θα είσαι ο δικός μου ανάμεσα σε όλους τους λαούς. Γιατί όλη η γη είναι δική μου, και θα είσαι για μένα βασίλειο ιερέων και έθνος ιερό».

Συμπεριληπτικότητα

Άνθρωποι με συμπεριληπτικές πεποιθήσεις αναγνωρίζουν κάποια αλήθεια σε όλα τα συστήματα πίστης τονίζοντας τις συμφωνίες και μειώνοντας τις διαφορές αλλά βλέπουν την πίστη τους κατά κάποιον τρόπο ως υπέρτατη.

Παραδείγματα

Ινδουισμός: Ένας πολύ γνωστός ύμνος της Ρίγκ Βέντα διακηρύσσει ότι «η αλήθεια είναι μία, αν και οι σοφοί τη γνωρίζουν με διάφορους τρόπους». Ο Κρίσνα, η ενσάρκωση ή αβατάρ του Βισνού, του υπέρτατου Θεού στον Ινδουισμό είπε στην Γκίτα: «Με οποιονδήποτε τρόπο και αν ταυτίζονται μαζί μου οι άνθρωποι, με τον ίδιο τρόπο εκπληρώνω τις επιθυμίες τους· οι άνθρωποι τραβούν την ατραπό μου, ω Αρτζούνα, με όλους τους τρόπους». (Γκίτα: 4:11) Ο Κρίσνα είπε: «Οποιαδήποτε θεότητα, σε οποιαδήποτε μορφή, εγώ θα κάμω την πίστη του σταθερή» (Γκίτα: 7:21-22)

Χριστιανισμός: Ο Ιησούς είπε, «Ος γαρ ουκ έστι καθ' υμών, υπέρ υμών έστιν.» κατά Μάρκον 9:40. Ο απόστολος Πέτρος έγραψε για τον Θεό: «αλλά μακροθυμεί εις ημάς, μη βουλόμενος τινάς απολέσαι, αλλά πάντας εις μετάνοιαν χωρήσαι» Πέτρου Β' 3:9.

Ισλαμισμός: Το Κοράνιο αναφέρει: «Να διαφωνείς με τους ανθρώπους του Βιβλίου με τον πιο ευγενικό τρόπο -εκτός από εκείνους που πράττουν λανθασμένα- λέγοντας: «Έχουμε πίστη σε αυτό που μας στάλθηκε και σε αυτό που σας στάλθηκε. Ο Θεός σας και ο Θεός μας είναι ένα και εμείς υπήκοοί του» (Ιερό Κοράνιο, Σουρά αλ-Ανκαμπούτ, 29:46)

Γενικά, είτε η αποκλειστικότητα είτε η συμπεριληπτικότητα είναι αυτή που δίνει τη γραμμή έκφρασης της αντίδρασης προς τους αλλόθρησκους, το γεγονός παραμένει: αντίδραση. Αντίδραση των ανθρώπων προς οποιοδήποτε ξένο προς το δικό τους ή διαφορετικό από το δικό τους δόγμα. Η αντίδραση αυτή είναι που γεννά τον φανατισμό αλλά και το αντίστροφο. Με άλλα λόγια, η αντίδραση μπορεί να φέρει φανατισμό και ο φανατισμός μπορεί να φέρει αντίδραση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος εχθρικών και-στη χειρότερη περίπτωση-βίαιων στάσεων και πρακτικών προς τους αλλόθρησκους, με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο φανατισμός στη θρησκεία

2.1 Η έννοια του φανατισμού

Ο φανατισμός είναι φαινόμενο παλιό, επικίνδυνο και με πλήθος αρνητικών συνεπειών. Παρατηρείται σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης ζωής, όπως στην πολιτική, στη θρησκεία, στον αθλητισμό. Η λέξη φανατισμός προέρχεται μάλλον από τη λατινική fanum=ιερό. Στην αρχαία Ρώμη, fanotici (=θρησκόληπτοι, θρησκομανείς, μανιώδεις) καλούνταν οι προσερχόμενοι στο βωμό της θεάς του πολέμου, Μπελλόνα, οι οποίοι παρέμεναν καταλαμβανόμενοι από ένθεη μανία και προέβαιναν σε διάφορες φρικαλεότητες μπροστά στους προσερχόμενους θεατές, διατρυπώντας τα μέλη του σώματός τους με ξίφη ή αποσπώντας τεμάχια των σαρκών τους προς τιμή της θεάς. Βαθμηδόν όμως η λέξη προσέλαβε σημασία, δια της χρησιμοποίησης της θρησκείας, προς ικανοποίηση κατά των αλλόπιστων ή αντιπάλων υπέρμετρη εκδικητικότητα.

Φανατισμός είναι η τυφλή προσήλωση σε μια ιδέα και η προσπάθεια βίαιης επιβολής της στους άλλους. Χαρακτηριστικά του είναι η υποχώρηση της λογικής διαδικασίας και η υπακοή του άνθρωπου σε ακραία συναισθήματα. Φυσικά τα αποτελέσματα μονό καταστροφικά μπορεί να είναι. Ο φανατισμός σχεδόν ταυτίζεται με την έννοια της μισαλλοδοξίας (μισώ τη γνώμη του άλλου). Ο φανατισμένος δεν έχει ανοχή στην άλλη άποψη, άρα μισεί οτιδήποτε ξένο προς ότι υπάρχει στο μυαλό του. Ο φανατισμός κατά τον Νίτσε είναι η έκφραση του αδυνάτου. Οι φοβισμένοι και αδύνατοι χαρακτήρες είναι ευτυχείς, όταν μπορέσουν να ρίξουν την ευθύνη για τη θλιβερή ζωή τους σ' έναν άλλο. Ο φανατικός δεν θέλει να είναι άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους, θέλει να είναι ένας θεός ανάμεσα σε διαβόλους. Θέλει να είναι ακλόνητος και αδιαπέραστος σα βράχος και φοβάται κάθε αλλαγή. Πρόκειται για μια παμπάλαια αγωνία μπροστά στο Εγώ, ένα φόβο μπροστά στην αλήθεια, όχι τόσο την εσωτερική, άλλα τη διαρκώς ρευστή άπιαστη μορφή της. Το μίσος κυριαρχεί στην ψυχή του φανατικού, συνδυασμένο με τυφλή οργή και συχνά με μανία καταστροφής. Στην προσωπικότητα του φανατικού, σπουδαίες ορμές

είναι πάντα καταπιεσμένες και αυτή η καταπίεση τροφοδοτεί την επιθετικότητα, γιατί η εσωτερική αστάθεια προσπαθεί να στηριχτεί με μια επιθετικότητα προς τα έξω.

2.2 Μορφές θρησκευτικού φανατισμού

Ο θρησκευτικός φανατισμός μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, καθώς διακλαδίζεται στο κοινωνικό και ατομικό επίπεδο. Οι κυριότερες μορφές του θρησκευτικού φανατισμού είναι οι παρακάτω:

1. Η Θρησκομανία ή Θρησκοληψία	}	Σε ατομικό επίπεδο
2. Ο Πουριτανισμός		
3. Ο Συντηρητισμός		
4. Ο Προσηλυτισμός		
5. Η Μισαλλοδοξία	}	Σε κοινωνικό επίπεδο
6. Η Θεοκρατία		
7. Ο Θρησκευτικός Επεκτατισμός		

Στη συνέχεια, θα γίνει προσπάθεια συνοπτικής αποσαφήνισης των παραπάνω βασικών μορφών Θρησκευτικού Φανατισμού, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε ατομικό επίπεδο.

α) Οι μορφές του θρησκευτικού φανατισμού σε ατομικό επίπεδο

1. Θρησκοληψία ή θρησκομανία⁴

Θρησκομανία ή θρησκοληψία είναι η υπερβολική αφοσίωση σε κάποια θρησκεία. Σύμφωνα με την ψυχοπαθολογία, ο θρησκόληπτος κρύβει πολλά μειονεκτήματα και μίσση. Αν και πηγαίνει συχνά στην εκκλησία και υπερασπίζεται με πάθος την πίστη του, παρουσιάζει στην πρακτική της ζωής της την αντίθεση της εκμετάλλευσης των συνανθρώπων του. βλέπουμε, για παράδειγμα, πολλές φορές ορισμένους ανθρώπους να πηγαίνουν κάθε εβδομάδα στην εκκλησία, να παρακολουθούν όλες τις λειτουργίες, να κάνουν δωρεές προς την εκκλησία και γενικότερα να φαίνονται παραδείγματα προς μίμηση για τους υπόλοιπους. Παρόλα αυτά, μέσα στη ζωή τους δεν εφαρμόζουν πλήρως τις αρχές που ασπάζονται, τουλάχιστον φαινομενικά, όχι γιατί δεν το θέλουν, αλλά ίσως επειδή νομίζουν οι ίδιοι, λόγω της «ιδιαιτέρας» σχέσης τους με την εκκλησία γνωρίζουν κάτι παραπάνω, το οποίο τους κάνει ξεχωριστούς.

2. Πουριτανισμός

Ο πουριτανισμός είναι θρησκευτικό κίνημα, που εκδηλώθηκε στους κόλπους Αγγλικανικής εκκλησίας στα χρόνια της βασιλείας της Ελισάβετ Α΄ και κράτησε έως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Ο πουριτανισμός επιδίωκε την επιβολή στην αγγλική κοινωνία μιας μορφής προτεσταντισμού με έντονες καλβινιστικές αποχρώσεις, που χαρακτηρίζεται από δογματική και ηθική αυστηρότητα.

Ο Καλβίνος ήταν ένας Γάλλος θεολόγος, ο οποίος μετέφερε το κέντρο του προτεσταντισμού στη Γενεύη κατά την εποχή της θρησκευτικής μεταρρύθμισης, που συντελέστηκε κατά τον 16^ο αιώνα. Εκεί ο Καλβίνος δημιούργησε μια κοινωνία, η οποία χαρακτηριζόταν από αυστηρή πειθαρχία στον ηθικό βίο. Αργότερα, πουριτανικές αντιλήψεις μεταδόθηκαν στους Άγγλους αποίκους και δημιούργησαν μια ισχυρή παράδοση, η οποία επηρέασε σημαντικά τη φυσιογνωμία του αμερικανικού πνεύματος.

⁴ Τσούκας Ιωάννης, 1lyk-volou.mag.sch.gr/.../thrisk_fanatismos.htm

Σήμερα, ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει την υπερβολική προσήλωση στον ηθικό βίο, που πολλές φορές υποκρύπτει έναν στείρο συντηρητισμό και μια ανούσια υποκριτικότητα.

3. Συντηρητισμός

Συγγενής προς τον πουριτανισμό είναι ο συντηρητισμός, με τη διαφορά ότι ο τελευταίος δεν αφορά αποκλειστικά τον ηθικό βίο, αλλά μια γενικότερα αντίσταση προς το νέο και μια τάση εξιδανίκευσης του υφιστάμενου. Είναι η προσκόλληση στο παραδοσιακό, στο καθιερωμένο, σ' αυτό που γνωρίζεται και ελέγχεται. Ο συντηρητικός επαναπαύεται στην υφιστάμενη τάξη πραγμάτων και αρνείται καθετί νεωτεριστικό ή ριζοσπαστικό.

4. Προσηλυτισμός ως μορφή φανατισμού

Ο προσηλυτισμός αφορά τη διάδοση μιας πίστης με ύπουλα, δόλια μέσα. Είναι νομικά μη αποδεκτός από το σύνταγμα, όμως πολλές θρησκείες τον περιλαμβάνουν στη λατρεία τους. Από πού προέρχεται όμως η ώθηση για την άσκηση προσηλυτισμού; Σύμφωνα με τον Έρικ Χόφφερ, «η ένταση της πεποίθησης δεν είναι το κύριο στοιχείο των δυνάμεων που συγκεντρώνονται για την εξάπλωση μιας νέας πίστης. Ο ενεργητικός προσηλυτισμός είναι περισσότερο μια παθιασμένη αναζήτηση για κάτι που δεν έχουμε ακόμη παρά η επιθυμία να πληροφορήσουμε τον κόσμο για κάτι που ήδη κατέχουμε. Είναι η αναζήτηση για την τελική και αναπόφευκτη απόδειξη ότι η δική μας απόλυτη αλήθεια είναι πραγματικά η μία και μοναδική αλήθεια.»

Έτσι, πολλές φορές, γινόμαστε κι εμείς οι ίδιοι αντικείμενα προσηλυτισμού, όταν μας πλησιάζουν διάφορες θρησκευτικές ομάδες, οι οποίες μοιράζουν φυλλάδια ή άλλα έντυπα για να διαδώσουν την πίστη τους, χωρίς να μπορούν να επέμβουν οι αρχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της «τακτικής» αποτελούν οι μάρτυρες του Ιεχωβά ή Χιλιαστές. Οι Χιλιαστές κινούνται παντού: Επισκέπτονται συνοικίες και γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι. Κυκλοφορούν στους δρόμους, τις πλατείες, τις στάσεις των λεωφορείων, και σταματούν ανύποπτους διαβάτες. Στέκονται στους φωτεινούς σηματοδότες των δρόμων προτείνοντας

τα περιοδικά τους σε οδηγούς αυτοκινήτων. Τελευταία εμφανίζονται και στους χώρους των λαϊκών αγορών στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν άτομα και να τα πείσουν για την ορθότητα των όσων πιστεύουν και ένθερμα υποστηρίζουν.

Θα μπορούσε άραγε και η χριστιανική ιεραποστολή να θεωρηθεί μια μορφή προσηλυτισμού; Η ιστορία μας δείχνει πως παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε εύκολα να στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση, η ορθόδοξη ιεραποστολή δεν υπήρξε ποτέ οργανωμένη. Η αρχή της οφείλεται σε αυτόβουλη πρόσκληση ιεραποστόλων από Αφρικανούς προτεστάντες, οι οποίοι μέσω του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας ζήτησαν να γνωρίσουν την Ορθόδοξη Χριστιανική θρησκεία. Αναμφισβήτητα, δεν έλειψαν και -μεμονωμένες πάντα- περιπτώσεις προσπαθειών για προσηλυτισμό. Στο σύνολό της, ωστόσο, η Ορθόδοξη Ιεραποστολή δύσκολα θα μπορούσε να κατηγορηθεί για προσηλυτισμό.

5. Μισαλλοδοξία

Ως μισαλλοδοξία ορίζεται το μίσος εναντίον των ετερόδοξων ή αλλόθρησκων. Είναι στην ουσία ίσως η κυριότερη έκφραση του Θρησκευτικού Φανατισμού, καθώς συναντάται σε αρκετούς ανθρώπους. Η μισαλλοδοξία είναι, πολλές φορές, αποτέλεσμα ξεπερασμένων αντιλήψεων, που καλλιεργούνται είτε μέσα στην οικογένεια είτε μέσω άλλων κοινωνικών θεσμών και αποτελεί όπλο στα χέρια κάθε επεκτατικής πολιτικής ή θρησκευτικής εξουσίας.

Η παγκόσμια πολιτική ιστορία είναι, δυστυχώς, γεμάτη από θρησκευτική μισαλλοδοξία, η οποία οδήγησε τα κράτη και τους λαούς σε αρκετούς θρησκευτικούς πολέμους (εμφύλιους ή εθνικούς) και σε απάνθρωπους διωγμούς.

β) Οι μορφές του θρησκευτικού φανατισμού σε κοινωνικό επίπεδο**1. Θεοκρατία**

Θεοκρατία είναι το πολίτευμα, όπου η πολιτική εξουσία είναι υποταγμένη στη θρησκευτική εξουσία ή ασκείται από έναν αντιπρόσωπο του Θεού – πρόσωπο/κάστα/οργάνωση – στο όνομα Αυτού και σύμφωνα με τους νόμους Του. Παραδείγματα Θεοκρατικών πολιτευμάτων αποτελούν τα αρχαία κράτη της Αιγύπτου και της Βαβυλώνας. Παραδείγματα κρατών, όπου ο κοσμικός άρχοντας ασκεί και τη θρησκευτική εξουσία, αποτελούν η Κινέζικη Αυτοκρατορία, η Ιαπωνική και η τσαρική Ρωσική Αυτοκρατορία.

Η εκμηδένιση του «Εγώ», ο φόβος, το δέος είναι μερικές από τις ανθρώπινες εκδηλώσεις σ' αυτά τα πολιτεύματα. Ο άνθρωπος μεταβάλλεται σε υποχείριο του θρησκευτικού φανατισμού, που πολλές φορές παίρνει το χαρακτήρα του στυγνού ιμπεριαλισμού.

Παραδείγματα σύγχρονης θεοκρατίας και μάλιστα καθαρής θεοκρατίας αποτελούν το Ιράν και η Σαουδική Αραβία. «Το Ιράν, που ακολουθεί το σιιτικό Ισλάμ και η Σαουδική Αραβία, που ακολουθεί το σουνιτικό Ισλάμ. Υπάρχουν και άλλες, λιγότερο καθарές, αν μπορούμε να το πούμε, σε κάποιες χώρες του Ισλάμ και στι Ισραήλ, όπου η θεοκρατία αμβλύνεται από μια ορισμένου είδους δημοκρατία ή από την επιδίωξη της δημοκρατίας. Το Ιράν διώκει κατά περιόδους τις μειονότητες του, ενώ η Σαουδική Αραβία αρκείται στο να απαγορεύει την άσκηση κάθε άλλης λατρείας εκτός της κρατικής θρησκείας. Αυτή η κρατική θρησκεία είναι μισαλλόδοξη, γιατί θεωρεί τον εαυτό της θεϊκό και οικουμενικό. Τείνει προς τον εθνικό-θρησκευτικό συνασπισμό, ακόμη και στην εθνικό-θρησκευτική κάθαρση.»⁵

⁵ Ζαν Ντανιέλ, *Ο Θεός είναι φανατικός*, εισαγωγή Σταύρος Ζουμπουλάκης, Πόλις, 1998, σσ. 96-97

2. Θρησκευτικός επεκτατισμός

Αφορά την παγκόσμια επικράτηση μιας θρησκείας με ύπουλα ή βίαια μέσα.

Δεν υπάρχει πουθενά ένα παράδειγμα όπου ένα μαζικό κίνημα να σταθεροποιήθηκε μόνο με τη μετάπειση.⁶ Ο ιστορικός του χριστιανισμού, Kenneth S. Latourette, έχει παραδεχθεί πως όσο κι αν είναι ασυμβίβαστο το πνεύμα του Χριστού με τη βία των όπλων και όσο κι αν το γεγονός είναι δυσάρεστο, για χάρη της ιστορίας πρέπει να λεχθεί ότι αυτό το πνεύμα μπόρεσε να κρατηθεί στη ζωή μόνο με τη βία. Το κοσμικό σπαθί ήταν αυτό που έκανε τον χριστιανισμό παγκόσμια θρησκεία. Ο προσηλυτισμός συνδυάστηκε με κατακτήσεις, όπου πολλές φορές η ιεραποστολική ιδέα χρησιμοποιήθηκε σαν δικαιολογία και όργανο για την κατάκτηση. Όπου ο χριστιανισμός δεν μπόρεσε να βρει στήριγμα στην κρατική εξουσία, δεν μπόρεσε ούτε να εξαπλωθεί ούτε να κρατηθεί για πολύ καιρό. Στην Περσία ο χριστιανισμός συνάντησε μια επίσημη θρησκεία που είχε την υποστήριξη του θρόνου και γι' αυτό δεν κατάφερε ποτέ να γίνει κάτι παραπάνω από το θρήσκευμα μιας μειονότητας.

Ο Ισλαμισμός επιδιώκει τη διάδοση του δόγματός του με κάθε μέσο. Χαρακτηριστικά, μέσα στο Κοράνι υπάρχει το εξής κείμενο: «Το ξίφος είναι το κλειδί για τον ουρανό και την κόλαση. Μια σταγόνα που θα χυθεί για τον Αλλάχ, μια νύχτα στον στρατό, είναι χρησιμότερη από δυο μήνες νηστείας και προσευχής. Όποιος πέσει στη μάχη, οι αμαρτίες του παραγράφονται και κατά τη μέρα της κρίσεως το σώμα του θα συμπληρωθεί με τα φτερά των αγγέλων και των Χερουβείμ». Στην καταπληκτική εξάπλωση του ισλαμισμού η κατάκτηση ήταν πρωταρχικός παράγοντας ενώ ο προσηλυτισμός ήταν μόνο συνοδευτικό στοιχείο. Ο ισλαμισμός έζησε τις περιόδους της μεγαλύτερης άνθισής του μαζί μ' εκείνες της μεγάλης πολιτικής του ακμής.

⁶ Έρικ Χόφφερ, Ο φανατικός, σσ 122-123, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα

2.3 Τα αίτια του θρησκευτικού φανατισμού

Ο θρησκευτικός φανατισμός μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα τριών βασικών αιτιών: τα *πολιτικά*, τα *ψυχολογικά* και τα *θρησκευτικά*. Καθεμιά κατηγορία έχει διαφορετικούς λόγους στήριξης της ύπαρξής της, οι οποίοι θα αποτελέσουν αντικείμενο αποσαφήνισης παρακάτω.

α) Τα πολιτικά αίτια του θρησκευτικού φανατισμού

Οι πολιτικοί, φανατίζοντας θρησκευτικά τους λαούς, εκμεταλλεύονταν ανέκαθεν τη δύναμη της θρησκείας και τη χρησιμοποιούσαν είτε ως στήριγμα της εξουσίας τους είτε ως πρόσχημα για επεκτατισμό.

Ειδικότερα, κατά το παρελθόν σε χώρες με υψηλό επίπεδο αναλφαβητισμού και άγνοιας, οι διάφοροι πατέρες μετέδιδαν τα μηνύματα της Αγίας Γραφής με όποιο τρόπο τους εξυπηρετούσε. Για παράδειγμα, έπειθαν τους πιστούς να αγνοούν τα υλικά αγαθά και να μην ενοχλούνται αν η ζωή τους είναι γεμάτη κακουχίες ή στερήσεις, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα ανταμείβονταν από τον Θεό και θα εξασφάλιζαν μια θέση στον παράδεισο. Έτσι, καρπώνονταν οι ίδιοι όλες τις πολυτέλειες, ενώ ταυτόχρονα απέτρεπαν οποιοσδήποτε εξεγέρσεις για διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα συγχωροχάρτια που παρείχε ο πάπας στους πιστούς που ήθελαν να εξιλεωθούν.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα πολιτικά αίτια περιλαμβάνουν ουσιαστικά και τα οικονομικά, από τη στιγμή που ο θρησκευτικός φανατισμός χρησιμοποιήθηκε -κυρίως- είτε για την επικράτηση της εκάστοτε άρχουσας τάξης είτε για την εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων μεμονωμένων ατόμων.

β) Τα ψυχολογικά αίτια του θρησκευτικού φανατισμού

Σύμφωνα με την ψυχολογία του βάθους⁷, ο φανατισμός είναι μια εκδήλωση «άρρωστης» ψυχής, ένα καταφύγιο νευρωτικών ανθρώπων, οι οποίοι

⁷ Η ψυχολογία του βάθους δε στέκεται στην επιφάνεια, στη Συνειδητή (Συναισθηματική - Βουλευτική - Γνωστική) ψυχική ζωή, αλλά μελετά τη μη Συνειδητή, την Ασυνείδητη περιοχή της ψυχής, το "βάθος", όπου τα γεγονότα δεν είναι φωτεινά, γιατί δεν τα φτάνει ο ήλιος της Συνείδησης. Τον

προσπαθούν να κρύψουν κάτω από αυτόν τα συμπλέγματα κατωτερότητας, τον εγωισμό, τις φιλοδοξίες και την επιθετικότητά τους. Η εμπάθεια, η πνευματική ανωριμότητα, η αδυναμία κατανόησης των απόψεων των άλλων και η έλλειψη αυτοπεποίθησης είναι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τα φανατικά άτομα. Συνήθως, λοιπόν, οι φανατικοί είναι άνθρωποι με ευάλωτο χαρακτήρα και ανίσχυρη προσωπικότητα, καθώς παρασύρονται εύκολα και γίνονται συχνά έρμαια επιτήδειων, οι οποίοι τους χρησιμοποιούν για να επιτύχουν προσωπικές τους επιδιώξεις.

Η ψυχοσύνθεση των φανατικών και τα χαρακτηριστικά τους δικαιολογούν τη διαχρονικότητα του φαινομένου, μιας και αυτά ταυτίζονται με πολλές πτυχές της ίδιας της ανθρώπινης φύσης.

γ) Τα θρησκευτικά αίτια του θρησκευτικού φανατισμού

Τα θρησκευτικά αίτια έχουν τις ρίζες τους είτε στη δογματοποίηση του φανατισμού από μερικές θρησκείες (π.χ. στον ισλαμισμό η εξάπλωση της πίστης με τη φωτιά και το ξίφος-τζιχάντ-είναι βασικό δόγμα) είτε σε υπερβολικό ζήλο, ο οποίος προέρχεται από παρανόηση των θρησκευτικών εντολών. Έτσι, πολλοί ευσεβείς παρασύρονται σε ακρότητες από μερικούς επιτήδειους, οι οποίοι τους φανατίζουν για να τους κάνουν πειθήνια όργανα εξυπηρέτησης προσωπικών τους σκοπών.

Τα θρησκευτικά αίτια σχετίζονται και με τα πολιτικά, καθώς πολλές φορές η κρατική εξουσία συνεργάστηκε με τη θρησκεία για επεκτατικούς, οικονομικούς ή άλλους σκοπούς.

όρο "βάθος της ψυχής", "βαθύς λόγος της ψυχής" χρησιμοποίησε ήδη ο Ηράκλειτος (544-484 π.Χ.) και τον καθιέρωσαν οι σύγχρονοι εκπρόσωποι της ψυχολογίας του βάθους.

Η ψυχολογία αυτή λέγεται και Πρακτική ψυχολογία, γιατί έχει πολλές πρακτικές εφαρμογές. Είναι μέσο για τη διάγνωση και θεραπεία ψυχικών ασθενειών και όργανο για έρευνα κάθε ανθρώπινης ψυχικής εκδήλωσης και πνευματικής δημιουργίας, στην τέχνη, στην επιστήμη στην οικονομία τη θρησκεία κλπ. Βοήθησε ακόμη η ψυχολογία αυτή στην ανακάλυψη ότι οι ψυχικές διαταραχές εκδηλώνονται σαν οργανικές βλάβες και έβγαλε τον άνθρωπο από την αφελή βεβαιότητα ότι είναι απόλυτα υγιής και ψυχικά ισορροπημένος. Τέλος υπογράμμισε τη σπουδαιότητα που έχουν τα όνειρα για την ψυχική ζωή και τη σημασία των εσωτερικών τραυμάτων και συγκρούσεων απωθημένων και μειονεξιών για την καθημερινή συμπεριφορά.

Ο πρώτος εισηγητής της ψυχολογίας του βάθους είναι ο πατέρας του χριστιανικού Υπαρξισμού, Δανός φιλόσοφος και Θεολόγος Ζαίρεν Κίρκεγκορ (Soren Kierkegaard, 1813-1855).

Γενικότερα, «καμιά θρησκεία δεν υπάρχει αδιείσδυτη από όσα συμβαίνουν γύρω της, αλλά διασταυρώνεται με τα πολιτικά, κοινωνικά, ιδεολογικά και κάθε λογής προβλήματα της εκάστοτε ιστορικής συγκυρίας και τα εκφράζει. Η εθνική ή κοινωνική βία και μισαλλοδοξία, με άλλα λόγια, δεν μπορεί παρά να εκφράζονται και μέσα από τη θρησκεία.»⁸

2.4 Συνέπειες του θρησκευτικού φανατισμού

Ο θρησκευτικός φανατισμός μπορεί να προκαλέσει ποικίλες και εξ ολοκλήρου αρνητικές συνέπειες, οι οποίες θα μπορούσαν αδρά να κατηγοριοποιηθούν σ' εκείνες που πλήττουν τον άνθρωπο σε *ατομικό επίπεδο* κι εκείνες που τον πλήττουν σε *συλλογικό/κοινωνικό επίπεδο*.

Σε *ατομικό επίπεδο*, λοιπόν, ο φανατικός πιστεύει πως οι προσωπικές του ιδέες και απόψεις είναι αψεγάδιαστες, με αποτέλεσμα να θεωρεί ότι κανείς δεν έχει το περιθώριο να τις αμφισβητήσει. Έτσι, όχι μόνο δεν δείχνει ανοχή στις αντίθετες απόψεις, αλλά είναι κάθετα αντίθετος ακόμη και στο να τις συζητήσει. Κάτι τέτοιο είναι, αν μη τι άλλο, αρνητικό, καθώς δημιουργεί στον φανατικό τη στρεβλή πεποίθηση ότι είναι αυτάρκης πνευματικά και δεν έχει ανάγκη να μοιραστεί, να ανταλλάξει, να αναθεωρήσει, να βελτιώσει καμιά του θέση.

Επιπλέον, στον αντίποδα, πολλοί είναι εκείνοι, οι οποίοι παρατηρώντας ή και βιώνοντας φαινόμενα θρησκευτικού φανατισμού, δεν αισθάνονται παρά αποστροφή για την-οποιαδήποτε-θρησκεία, διαμορφώνουν την άποψη ότι οι θρησκείες δεν έχουν κανένα λόγο ύπαρξης και στρέφονται στην αθεΐα. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζουν την αποχή τους από συγκρούσεις και βιαιότητες θρησκευτικής φύσεως.

Σε *συλλογικό/κοινωνικό*, τώρα, επίπεδο ο θρησκευτικός φανατισμός μπορεί να έχει ως συνέπεια την αλλοίωση της πίστης. Σε μεγάλο ποσοστό οι υπάρχουσες θρησκείες πρεσβεύουν ως βασικό τους δόγμα την *αγάπη*, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με το φαινόμενο του φανατισμού, ο οποίος δεν καλλιεργεί παρά το *μίσος* μεταξύ των ανθρώπων. Αναπόφευκτα, λοιπόν, οι συγκεκριμένες θρησκείες κατά κάποιο τρόπο αυτοαναιρούνται μέσα από τις

⁸ Ζαν Ντανιέλ, *Ο Θεός είναι φανατικός*, εισαγωγή Σταύρος Ζουμπουλάκης, Πόλις, 1998, σ.30

εκδηλώσεις φανατισμού των οπαδών τους. Κατ' επέκταση, το μίσος οδηγεί στη βία και η βία σε αποτρόπαιες ενέργειες (διωγμοί, κοινωνικός αποκλεισμός, βασανιστήρια). Απειλείται, συνεπώς, το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και σε ακραίες περιπτώσεις (μαζικά κινήματα) απειλούνται ανθρώπινες ζωές και πολιτισμοί ολόκληροι.

Σε επίπεδο κινήματος, λοιπόν, και μάλιστα στην «ενεργητική φάση» κάθε κίνημα-στην προκειμένη περίπτωση το θρησκευτικό-έχει τουλάχιστον δυσάρεστα αποτελέσματα. Ο φανατικός, ο οποίος καθορίζει την εξέλιξη της ενεργητικής φάσης, είναι γενικά ένας ελάχιστα ελκυστικός τύπος, είναι απερίσκεπτος, προκατειλημμένος για τον εαυτό του, φιλόνικος, ευκολόπιστος και χοντροκομμένος. Πολλές φορές είναι πρόθυμος να θυσιάσει φίλους και μέλη της οικογένειας για την ιερή υπόθεση. Κανένα μαζικό κίνημα δε μπορεί να είναι καλό, αν η ενεργητική του φάση διαρκεί πολύ. Όπου ένα μαζικό κίνημα διατηρεί για γενιές τη μορφή που είχε στην ενεργητική του φάση⁹, όπως η οργανωμένη εκκλησία τον μεσαίωνα, ή όπου με τη διαδοχική συμβολή φανατικών προσήλυτων αναστηλώνει την ορθοδοξία του, όπως ο ισλαμισμός, οδηγεί σε μια σκοτεινή εποχή, σε μια περίοδο αποτελμάτωσης. Όπου στην ιστορία βρίσκουμε μια γνήσια δημιουργική περίοδο σε συνδυασμό μ' ένα μαζικό κίνημα, πρόκειται σχεδόν πάντα για μια περίοδο που είναι μπροστά από την ενεργητική φάση ή-συνηθέστερα-την ακολουθεί.

Τέλος, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο κάποιες φανατισμένες θρησκευτικές ομάδες να διαταράσσουν την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας με τις δράσεις και τις αντιδράσεις τους, προκαλώντας έτσι κοινωνική και πολιτική αναστάτωση.

⁹ Έρικ Χόφφερ, *Ο φανατικός*, σσ 170-171, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα

2.5 Σύντομη ιστορική αναδρομή στις συνέπειες του θρησκευτικού φανατισμού

Μια ματιά σε γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία σχετίζονται με τον θρησκευτικό φανατισμό, μπορεί πιθανόν να συμβάλει σε μια κατά το δυνατόν σφαιρικότερη προσέγγιση του φαινομένου, καταδεικνύοντας τις καταβολές του, τη διαχρονικότητα των χαρακτηριστικών του και τις οδυνηρές του συνέπειες στο πέρασμα του χρόνου.

Η ιστορία, λοιπόν, αποδεικνύει περίτρανα το γεγονός ότι οι συνέπειες του θρησκευτικού φανατισμού είναι αρνητικές. Από το 64 έως το 313 μ.Χ. οι Ρωμαίοι έκαναν πλήθος διωγμών κατά των Χριστιανών ,ενώ οι χριστιανοί ανταπέδωσαν αμέσως μετά. Ο Μ.Θεοδόσιος κινήγησε ανελέητα οτιδήποτε ειδωλολατρικό (ελληνικό) και πλήθος μνημείων καταστράφηκε. Ο Ιουστινιανός αργότερα (527-565μ.Χ.), έδωσε τη χαριστική βολή. Το 858 γίνεται το πρώτο σχίσμα (σχίζω = διαιρώ) μεταξύ ανατολικής και δυτικής εκκλησίας και το 1054 το οριστικό. Υπήρξε διχογνωμία για το αν το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται μόνο από τον Πατέρα η και από τον Υιό (filioque = και εκ του Υιού). Το σχίσμα οδήγησε στη Δ΄ σταυροφορία το 1204, όταν η Πόλη έπεσε στους Λατίνους. Αυτή ήταν η ουσιαστική πτώση, καθώς προετοίμασε την οριστική πτώση του 1453. Ενώ οι χριστιανοί επιδίδονταν σε πρωτοφανείς διαμάχες (ενωτικοί - ανθενωτικοί), το Ισλάμ κέρδιζε έδαφος με το ξίφος. Άλλωστε οι σταυροφορίες έγιναν με το πρόσχημα της απελευθέρωσης των Αγίων τόπων και είχαν 1.000.000 νεκρούς (όσος ήταν τότε ο πληθυσμός όλης της σημερινής Ελλάδας). Κατά τον μεσαίωνα η παπική εκκλησία, με το περίφημο κινήγι μαγισσών και αιρετικών, έκαψε τουλάχιστον 500.000 ανθρώπους. Αυτή η κατάσταση οδήγησε τον Λούθηρο το 1517 να κηρύξει τη θρησκευτική μεταρρύθμιση, που οδήγησε στον τριακονταετή πόλεμο (1618-1648). Λίγα χρόνια νωρίτερα στην Αμερική είχε αρχίσει το ξεκλήρισμα των ινδιάνων με τη δικαιολογία ότι πίστευαν σε είδωλα διαβολικά.

Αυτό που πρέπει ακόμη να επισημανθεί είναι και η φανατική -μέχρι σήμερα- στάση των Χριστιανών απέναντι στους Εβραίους. Οι Εβραίοι αποκαλούνται σε

ιερά χριστιανικά κείμενα «έθνος άνομον», «εσμός θεοκτόνων»¹⁰. Στον κανόνα της Μ. Τρίτης υπάρχουν οι εκφράσεις «το συνέδριο των ανόμων», «το δεινόν βουλευτάριον των ανόμων», ενώ ανάλογες εκφράσεις ακούγονται καθ' όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας. Στο εβραϊκό συνέδριο, ο πρωτομάρτυρας Στέφανος τους αποκαλεί: «σκληροτράχηλους και απερίτμητους στην καρδιά και στα αυτιά». Επιπλέον, Πατέρες, όπως ο Όσιος Νικόδημος ο Αγιορείτης στα σχόλιά του στις επιστολές του Παύλου αποκαλεί τους Εβραίους ολιγόπιστους και σκληρόκαρδους ενώ ο ίδιος ο Χριστός στην επί του όρους ομιλία λέει ούτε λίγο ούτε πολύ πως οι Εβραίοι ήταν υμνητές ψευδοπροφητών και φονιάδες των προφητών. Όλα αυτά δημιούργησαν και -δυστυχώς διατηρούν- τεταμένες σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών.

Συνοψίζοντας, είναι φανερό, λοιπόν, ότι η ανθρωπότητα πλήρωσε κάτι παραπάνω από ακριβά την τυφλή προσήλωση στην εκάστοτε θρησκεία, καθώς στο όνομα του Θεού και εξαιτίας του θρησκευτικού φανατισμού έγιναν φρικτά εγκλήματα. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, βέβαια, ότι τα αίτια δεν ήταν σχεδόν ποτέ αμιγώς θρησκευτικά, καθώς πίσω τους κρύβονταν και πολιτικές διαφορές.

---

¹⁰ www.metafysiko.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο θρησκευτικός φανατισμός στην οικογένεια

3.1 Η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός

Λέγεται ότι η οικογένεια είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας και μάλλον ορθώς λέγεται, καθώς στην οικογένεια το άτομο βιώνει σ' έναν μικρότερο, αν μη τι άλλο, βαθμό καταστάσεις που θα αντιμετωπίσει και στον λεγόμενο «έξω κόσμο», σε κάθε είδους κοινωνική συναναστροφή του με μη συγγενικά πρόσωπα, με άλλα λόγια.

«Η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός και σαν τέτοιος, έχει κοινωνικά σημαντικούς σκοπούς που συνοψίζονται στην εξασφάλιση της συνέχειας της κοινωνίας και που αναλύονται στη μεταβίβαση από τη μια γενιά στην άλλη του πολιτισμού ως τρόπου ζωής και τρόπου ύπαρξης, των (υλικών) πραγμάτων και των κοινωνικών θέσεων. Η συνειδητοποίηση του νοήματος και της σημασίας της συνέχειας και της εξασφάλισής της αποτελεί την προϋπόθεση κοινωνικής συνοχής στο επίπεδο της κοινωνίας και κοινωνικής ταυτότητας στο επίπεδο του ατόμου. Η οικογένεια συμβάλλει στη δημιουργία και τη διατήρηση της προϋπόθεσης αυτής με τις λειτουργίες που επιτελεί και που αποβλέπουν στον έλεγχο: των τρόπων ζωής και ύπαρξης (με τη μεταβίβαση του συστήματος αξιών), των πραγμάτων (με το σύστημα κληρονομιάς) και των κοινωνικών θέσεων (με το σύστημα διαδοχής) ¹¹».

Η οικογένεια επιτελεί διάφορες λειτουργίες, καθεμιά από τις οποίες διαδραματίζει τον δικό της ξεχωριστό ρόλο στην ανατροφή των παιδιών. Μια από τις σημαντικότερες κατηγορίες λειτουργιών της οικογένειας είναι «οι εκπαιδευτικές λειτουργίες, οι οποίες είναι απαραίτητες προκειμένου να εξασφαλισθεί η πολιτισμική αναπαραγωγή της κοινωνίας, δηλαδή η αναπαραγωγή της ως κοινωνίας. Η κατηγορία αυτή λειτουργιών μπορεί να διακριθεί σε δυο υποκατηγορίες: (α) λειτουργίες που αποβλέπουν στην

¹¹ Λ. Μ. Μουσούρου, *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, σ. 15, εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα 1996

απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων, οι οποίες είναι απαραίτητες στην παραγωγή και (β) λειτουργία της κοινωνικοποίησης. Από την πλευρά του κοινωνικού συνόλου, η λειτουργία αυτή συνίσταται στη μεταβίβαση της κοινωνικής κληρονομιάς, του πολιτισμού του κοινωνικού συνόλου από τη μια γενιά στην άλλη, ενώ από την πλευρά του ατόμου, η κοινωνικοποίηση σημαίνει την εκ μέρους του εσωτερίκευση των κανόνων συμπεριφοράς, των τρόπων ενέργειας και του συστήματος αξιών ενός κοινωνικού συνόλου¹².»

Αν μη τι άλλο, λοιπόν, η οικογένεια είναι ο βασικότερος φορέας αντιλήψεων, στάσεων και αξιών, που όχι μόνο τις κατέχει και τις υποστηρίζει αλλά και φροντίζει ώστε να μεταφέρονται από γενιά σε γενιά.

3.2 Η οικογένεια ως φορέας θρησκευτικού φανατισμού

Σημαντική πτυχή της οικογένειας αποτελεί η στάση που κρατούν τα μέλη της απέναντι στο θρησκευτικό στοιχείο. Αναλυτικότερα, η στάση αυτή μπορεί να αφορά το αν και κατά πόσο θεωρούν ότι το θείο ενυπάρχει στη ζωή του ανθρώπου, πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος του σ' αυτή, ποιες υποχρεώσεις θεωρούν ότι έχουν απέναντι στο θείο, τι προσδοκίες έχουν από αυτό καθώς και πώς αντιμετωπίζουν όσους δεν έχουν την ίδια άποψη περί του θείου.

Πιο συγκεκριμένα, αν υποθέσουμε πως κάθε οικογένεια-εκτός από εκείνες που δηλώνουν άθεες- ασπάζεται μια ορισμένη θρησκεία, ακολουθεί συγκεκριμένες πρακτικές εκδήλωσης της πίστης της σ' αυτή. Τα εν λόγω πρότυπα συμπεριφοράς αναπαράγονται από τα παιδιά μέσω της μιμητικής διαδικασίας, διατηρούνται και κατ' επέκταση μεταφέρονται από γενιά σε γενιά. Η οικογένεια, και πέρα από τους τοίχους του σπιτιού της, μέσα από το ευρύτερο περιβάλλον στο οποίο ζουν και μεγαλώνουν τα μέλη της, τους συγγενείς, τη γειτονιά, είναι αξιοθαύμαστο το πόσο ισχυρή επιρροή μπορεί να ασκήσει στα παιδιά.

«Από το σπίτι μου, μεγάλο μόνο στις αναμνήσεις μου, και το οποίο βρισκόταν σε ένα τετράγωνο περίπου πεντακοσίων τετραγωνικών μέτρων, φαινόταν, σε

¹² Λ. Μ. Μουσούρου, *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, σ. 21, εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα 1996

κοντινή απόσταση, ένα τζαμί, μια συναγωγή και μια εκκλησία. Μεγάλωσα έτσι μέσα στο θόρυβο των προσευχών και στους ήχους των δεήσεων. Άκουγα συνέχεια την ψαλμωδία του Κορανίου όλα τα ζεστά απομεσήμερα της σιέστας. Το βίωμα αυτό μ' έχει τόσο διαποτίσει, ώστε όπου κι αν βρίσκομαι σήμερα, στη Σαμαρκάνδη ή στο Βαλπαράιζο, να περιμένω, μετά το μεσημεριανό γεύμα, το σφυροκόπημα του βουητού των πιστών, αν όχι και τη φωνή του μουεζίνη. Άκουγα τις επιβλητικές καμπάνες της καθολικής εκκλησίας, που οι πυκνές και μελαγχολικές δονήσεις τους κάλυπταν την ασχήμια του καμπαναριού που τις στέγαζε. Ηχούν ακόμα στα αυτιά μου, όπως ηχούν και οι προσευχές των εβραίων πιστών στη συναγωγή. Προσευχές που λέγονταν η μια μετά την άλλη, με ασθμαίνουσα κι επίμονη βιασύνη, και αδυνατούσα να φανταστώ αν μπορούσαν να καταλάβουν κάτι από αυτές ο Θεός, οι ιερείς του και οι πιστοί του. Όλοι αυτοί οι θόρυβοι της παιδικής μου ηλικίας αναμείχθηκαν, συγχωνεύτηκαν, ταυτίστηκαν. Δεν ξανακούω πλέον καθέναν από αυτούς χωριστά, αλλά την εναρμονισμένη ηχώ της σύνθεσής τους. Σημάδεψαν το ασυνείδητό μου περισσότερο από μια διδασκαλία ή ένα δόγμα.»

Συγκεκριμένα οι γονείς είναι δυνατόν να αποτελούν πολύ ισχυρά θρησκευτικά πρότυπα για τα παιδιά τους, σε τέτοιο βαθμό που τα ίδια να θεωρούν τους γονείς και τη θρησκεία δυο έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες. «Έπρεπε να επιστρέψω στο σπίτι μου για να συναντήσω επιτέλους έναν άνθρωπο μεγαλοπρεπή και γαλήνιο, που μου φαινόταν ότι ζούσε κάτω από το βλέμμα του Θεού. Ο πατέρας μου δεν λικνιζόταν ποτέ. Ακίνητος, ήταν ο πατριάρχης που πρέσβευε για μας. [...] Όταν χάθηκε, μαζί του εξαφανίστηκε και ο Θεός, στερώντας μου έτσι τον ουρανό και την ασπίδα των παιδικών μου χρόνων.»¹³

Στο πλαίσιο της περιφρούρησης της πίστης, τα μέλη της οικογένειας, και πολύ περισσότερο οι γονείς, πιθανόν να αναπτύσσουν υπερβολικά αν όχι ακραία αρνητικές αντιλήψεις για τους αλλόθρησκους, τις οποίες φυσικά φροντίζουν να μεταφέρουν και στα παιδιά τους, ώστε να τα προστατεύσουν από τις «λανθασμένες» θρησκευτικές αντιλήψεις των ετερόδοξων. Η καλλιέργεια φανατικών συναισθημάτων και αντιδράσεων, λοιπόν, εύκολα γεννιέται στην

¹³ Ζαν Ντανιέλ, *Ο Θεός είναι φανατικός*, εισαγωγή Σταύρος Ζουμπουλάκης, Πόλις, 1998, σσ. 61-62, 64

οικογένεια και αναπαράγεται έξω από αυτή. Ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς και τα άμεσα συγγενικά πρόσωπα των παιδιών αντιμετωπίζουν την πίστη (μοναδική, αληθινή, ανώτερη, κυρίαρχη, κ.ο.κ.) επηρεάζουν και αναπόφευκτα καθορίζουν και τη στάση των ίδιων των παιδιών απέναντι στη θρησκεία και τους αλλόθρησκους.

Κατά πόσο μπορεί αυτός ο φανατισμός να βλάψει την ίδια την οικογένεια όμως; «Για την ώρα, ο Αβραάμ πορεύεται, χωρίς να στρέφεται πίσω προς το όρος Μοριγιά. Κρατάει μέσα στη μεγάλη χούφτα του το μικρό και τρυφερό χέρι του δεύτερου γιου του. Όταν συναντούν εμπόδιο, το σφίγγει. Προχωράει, συνεχίζει. Ούτε που του περνά από το νου η ιδέα ότι η συμπεριφορά του, θα μπορούσε να είναι η συμπεριφορά ενός φανατικού.»¹⁴ Από τη θυσία του Αβραάμ ως τις σύγχρονες καταγγελίες για οικονομική αφαίμαξη οικογενειών από επιτήδειους με το πρόσχημα δωρεών σε διάφορα θρησκευτικά ιδρύματα, ο φανατισμός δεν είναι επικίνδυνος μόνο για το άλλο και το έτερο αλλά μπορεί να στραφεί ενάντια και στο ίδιο με κάθε μορφής και κάθε βαθμού συνέπειες.

Γενικότερα, η οικογένεια ως βασικός φορέας αντιλήψεων, στάσεων και αξιών και ιδιαίτερα η ελληνική οικογένεια με τους άρρηκτους δεσμούς των μελών της παίζει καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια θρησκευτικού φανατισμού των μελών της γενικά και των παιδιών ειδικότερα, καθώς μέχρι και το τέλος της παιδικής ηλικίας αποδέχονται πλήρως και σχεδόν άκριτα τις αντιλήψεις των γονέων και ενεργούν ταυτόσημα.¹⁵

¹⁴ Ζαν Ντανιέλ, *Ο Θεός είναι φανατικός*, εισαγωγή Σταύρος Ζουμπουλάκης, Πόλις, 1998, σ. 53

¹⁵ **Μάθηση με Μίμηση Προτύπου (A. Bandura):** το παιδί μαθαίνει και με το να παρατηρεί ένα πρότυπο να ενεργεί. Η εξωτερική ενίσχυση δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδήλωση κάποιας συμπεριφοράς. Τις περισσότερες φορές απλώς παρατηρούν τι κάνουν οι άλλοι (οικογένεια, γείτονες, φίλοι, δάσκαλοι) και τους μιμούνται. Η μάθηση από παρακολούθηση προτύπων είναι περισσότερο αποτελεσματική για το άτομο από κάθε άλλη μορφή μάθησης

Ιδιαίτερο ρόλο στη μάθηση μέσω παρατήρησης προτύπων έδωσε ο Bandura στη λειτουργία των γνωστικών αναπαραστάσεων. Είναι νοητικές αναπαραστάσεις που δημιουργεί το άτομο προκειμένου να δρομολογήσει την μιμητική εκδήλωση της συμπεριφοράς αλλά και να αποτελέσει το κριτήριο με βάση το οποίο θα κρίνει την ορθότητα της συμπεριφοράς.

Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε και στη μίμηση της επιθετικής συμπεριφοράς. Ιδιαίτερα μελέτησε το πρόβλημα της μίμησης της επιθετικότητας σε πρότυπα που προβάλλονται από την τηλεόραση. Αν και οι έρευνες δεν έδειξαν ακόμη σαφώς ότι όλοι οι άνθρωποι μιμούνται την προβαλλόμενη επιθετική συμπεριφορά, έχει γίνει καταφανές ότι αρκετοί άνθρωποι επηρεάζονται οπωσδήποτε.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο θρησκευτικός φανατισμός στη σχολική κοινωνία

4.1 Αγωγή¹⁶

Η πραγμάτευση του όρου «αγωγή» δεν απουσιάζει από κανένα εγχειρίδιο της Παιδαγωγικής, ελληνικό ή ξένο, γεγονός που υποδηλώνει τη σημασία της. Ωστόσο, δεν επικρατεί ομοφωνία ως προς το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου. Υπάρχουν παρόλα αυτά οι εξής διαπιστώσεις:

Σε όλους γενικά τους ορισμούς κατ' αρχήν παρουσιάζεται η τάση να χαρακτηρίζεται ως αγωγή μια αλλαγή, μια επίδραση ή μια μεταβολή που ασκείται στον αναπτυσσόμενο άνθρωπο.

Οι αντιλήψεις διαφοροποιούνται σε ό,τι αφορά τους παράγοντες και τον τρόπο με τον οποίο ασκούνται οι επιδράσεις αυτές. Ως προς το σημείο αυτό ακολουθούνται δυο διαφορετικές μεταξύ τους κατευθύνσεις:

α) Άλλοι θεωρούν αγωγή μόνο τις επιδράσεις που δέχεται ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος από τις συστηματικές και σκόπιμες ενέργειες των ενηλίκων (εκπαιδευτικών, γονέων κ.τ.λ.)

β) Άλλοι πάλι με τον όρο αυτό χαρακτηρίζουν το σύνολο των επιδράσεων που δέχεται ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος, χωρίς να εξετάζουν αν αυτές προέρχονται από μεθοδευμένες ή μη συστηματικές ενέργειες ενηλίκων ή συνομηλίκων ή και από αυτό ακόμη το άψυχο περιβάλλον.

Εννοείται ότι κάθε πλευρά αναπτύσσει τη δική της συναφή επιχειρηματολογία. Σε γενικές γραμμές, η αγωγή γίνεται αποδεκτή με δυο διαφορετικές και επικαλυπτόμενες μεταξύ τους αντιλήψεις: με την περιορισμένη και την ευρεία της έννοια.

¹⁶ Ι.Ε. Πυργιωτάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 54-57

A) Περιορισμένη έννοια της αγωγής (η αγωγή ως συστηματική ενέργεια)

Η αγωγή με την περιορισμένη της έννοια αναφέρεται στις επιδράσεις που δέχεται ο ανήλικος από τις σκόπιμες και μεθοδευμένες ενέργειες του παιδαγωγού. Η αγωγή με την έννοια αυτή ανάγεται κατά κύριο λόγο στον Έρβαρτο¹⁷, η διδασκαλία του οποίου ήταν καθαρά δασκαλοκεντρική και είχε ως αφετηρία και κύριο ρυθμιστή της το πρόσωπο του εκπαιδευτικού. Το μονοδιάστατο αυτό μοντέλο αγωγής του Έρβαρτου επιδίωκε να μετατρέψει τη συμπεριφορά του παιδιού σε συμπεριφορά ώριμου ατόμου όσο το δυνατόν ταχύτερα και με οποιοδήποτε μέσο, ακόμα και με τιμωρίες ή εκφοβισμούς. Η αντίληψη αυτή ήταν σύμφωνη με τους σκοπούς της κοινωνίας την οποία εξυπηρετούσε, αφού απέβλεπε στην αβασάνιστη αποδοχή της και τη ένταξη των νέων στο αναπτυσσόμενο τότε στη Δύση σύστημα βιομηχανικής παραγωγής. Παρόλα αυτά ήταν εκτός παιδαγωγικής πραγματικότητας, αφού κι αυτός ακόμη ο δάσκαλος, που καλώς προγραμματίζει τα πάντα, ασκεί επίδραση όχι μόνο με τις σκόπιμες, μεθοδευμένες ενέργειές του, αλλά και με τις απρογραμματίστες δραστηριότητες και τις συνήθειές του. αυτές οι τελευταίες μάλιστα δρουν αθόρυβα κι ανυποψίαστα μέσα από την καθημερινή συμβίωση και μπορούν να αναιρέσουν και το αποτέλεσμα των σκόπιμων και προγραμματισμένων εκπαιδευτικών προσπαθειών. Η αντίληψη αυτή αγνοεί επίσης ότι ο μαθητής δεν είναι παθητικός δέκτης αλλά ζωντανό κι ενεργητικό μέλος μιας ομάδας, και συνεπώς δεν δέχεται μόνο αλλά και ασκεί επιδράσεις. Όλες αυτές οι σοβαρές επιδράσεις που απορρέουν από τις μη προγραμματισμένες ενέργειες των ενηλίκων και από κάθε μορφή ενέργειας (προγραμματισμένης ή μη) των συνομηλίκων μένουν έξω από το φάσμα της Παιδαγωγικής, σύμφωνα με την περιορισμένη αντίληψη περί αγωγής.

¹⁷ Ο Έρβαρτος (Johann Friedrich Herbart, 4 Μαΐου 1776 – 11 Αυγούστου 1841), με γερμανική καταγωγή, είναι μια μεγάλη παιδαγωγική προσωπικότητα του 19^{ου} αιώνα, που θεμελίωσε επιστημονικά την Παιδαγωγική. Εξέχουσα θέση στην -ξεπερασμένη στις μέρες μας- θεωρία του Έρβαρτου έχουν οι γνωστικές παραστάσεις. Αυτές αποτελούνται από τις γνώσεις που έχει κατακτήσει κατά καιρούς ο μαθητής και που έχουν οργανωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να σχετίζονται μεταξύ τους και να λειτουργούν ως προσληπτική μάζα. Οι νέες γνώσεις που αποκτά ο μαθητής συγκρίνονται με τις παραστάσεις και ενσωματώνονται σε αυτές, ώστε να χρησιμοποιηθούν όταν χρειασθεί. Η μάθηση σύμφωνα με τη διδασκαλία του Έρβαρτου, συνίσταται στη διεύρυνση των παραστάσεων των μαθητών με την απόκτηση γνώσεων, ενώ η διδασκαλία αποβλέπει στην ανακάλυψη από τους μαθητές των σχέσεων μεταξύ της παλιάς και νέας εμπειρίας. Η παλιά εμπειρία επιδρά αφομοιωτικά πάνω στη νέα.

B) Ευρεία έννοια της αγωγής (η αγωγή ως αλληλεπίδραση)

Σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη, αγωγή θεωρείται «το σύνολο των επιδράσεων που δέχεται το άτομο, ανεξάρτητα από το αν αυτές προέρχονται από προγραμματισμένες προσπάθειες ενηλίκων ή ανήλικων ατόμων ή ως αποτέλεσμα της αυθόρμητης διαπροσωπικής επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης ή ακόμη ως αποτέλεσμα περιβαλλοντικών επιδράσεων». Η μορφή, λοιπόν, που διακρίνει το παιδί και τον έφηβο δεν προκύπτει μόνο ως αποτέλεσμα προγραμματισμένων επιδράσεων και ενεργειών, αλλά ως η συνισταμένη ενός πολύπλοκου πλέγματος διαπροσωπικών επιδράσεων και επιρροών του περιβάλλοντος (κοινωνικο-πολιτιστικού και φυσικού). Η αγωγή με την έννοια αυτή δεν περιορίζεται μόνο στο χώρο του σχολείου και της οικογένειας, όπου δεσπόζουν κατά κύριο λόγο προγραμματισμένες μορφές αγωγής, αλλά απλώνεται σε όλους τους κοινωνικούς χώρους και παίρνει καθολική διάσταση. Η κατάσταση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία στη σύγχρονη τεχνοκρατική κοινωνία για τους εξής δύο βασικούς λόγους:

- ✓ Η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής έχει επιφέρει ταχύτατη εξέλιξη στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και διεθνούς επικοινωνίας. Με τον τρόπο αυτό η επικοινωνία μεταξύ των ομάδων και των εθνών απαιτεί μικρή μόνο διάρκεια χρόνου. Η αλληλεπίδραση αυτή πολλαπλασιάζεται καθώς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κατακλύζουν πλέον ολόκληρο τον κόσμο, ιδιαίτερα στη νέα χιλιετία, όπου με τα ηλεκτρονικά μέσα και τα διαδικτύα η επικοινωνία με όλον τον κόσμο μπορεί να γίνεται-και θα γίνεται-απλή υπόθεση στιγμής. Είναι προφανές ότι μέσα από την πλανητοποίηση αυτή των επικοινωνιών και την παγκοσμιοποίηση των συμφερόντων, αυξάνεται η παιδαγωγική δύναμη της ευρύτερης κοινωνίας σε βάρος της αντίστοιχης του σχολείου και συρρικνώνεται η εκπαιδευτική επίδραση των εκπαιδευτικών μηχανισμών.
- ✓ Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία δεν ήταν δυνατόν να συντελεστεί χωρίς σοβαρές επιπτώσεις στο χώρο των αξιών. Ό,τι μέχρι χθες είχε απόλυτη και αδιαφιλονίκητη αξία υποβάλλεται σήμερα σε έντονη κριτική και συχνά παύει να γίνεται ομόφωνα αποδεκτό. Οι διάφοροι παιδαγωγικοί φορείς δεν ασκούν πάντοτε αγωγή προς την ίδια

κατεύθυνση και δεν αποτελούν πλέον δυνάμεις ομόρροπες, όπως συνέβαινε στα πλαίσια της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας, όπου όλοι οι παράγοντες της αγωγής (οικογένεια, σχολείο, εκκλησία, ευρύτερη κοινωνία κ.λπ.) λειτουργούσαν παιδευτικά προς την ίδια κατεύθυνση και καλλιεργούσαν τις ίδιες περίπου αξίες. Σήμερα υπάρχει αρχικά μια σύγχυση και χαλαρότητα στο χώρο των αξιών και όλες οι μονάδες που ασκούν αγωγή δεν συνιστούν ομόρροπες, αλλά συχνά αντίρροπες κι αντιμαχόμενες δράσεις κι αντιφατικές επιδράσεις.

Γι' αυτούς τους βασικούς λόγους δεν μπορούμε σήμερα να αγνοήσουμε την αγωγή με την ευρύτερή της έννοια.

4.2 Οι αξίες στην εκπαίδευση

Το σχολείο είναι βέβαιο πως διδάσκει τόσο άμεσα όσο και έμμεσα αξίες. Μάλιστα φαίνεται πως είναι αδύνατο να διδάξει κάποιος ο,τιδήποτε χωρίς ταυτόχρονα να διδάξει αξίες. Πιο συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί σχετίζονται με τα παιδιά , οι μέθοδοι που εφαρμόζονται κατά η διάρκεια της διδασκαλίας, η επιλογή του εκπαιδευτικού υλικού, η ιεραρχική δομή των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, η αρχιτεκτονική των σχολικών χώρων και τέλος η γενικότερη συμπεριφορά του δασκάλου συνιστούν έμμεσα διδασκαλία κάποιου είδους αξιών. Αξίες όπως η υπευθυνότητα, ο σεβασμός, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ειρήνη και η συνεργασία. Το ήθος και η κουλτούρα του σχολείου, αλλά και οι συμπεριφορές των μαθητών/τριών, διέπονται μα και καθορίζονται από αξίες. Επιπλέον, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του προσωπικού συστήματος αξιών των παιδιών. Για αυτό, στην εκπαίδευση είναι, αν μη τι άλλο, απαραίτητο να διαμορφωθεί μια συλλογική συνείδηση που θα βασίζεται σε ένα κοινά αποδεκτό σύστημα αξιών, το οποίο θα ικανοποιεί τόσο τις ανάγκες των ατόμων ξεχωριστά όσο και τις ανάγκες της κοινωνίας.

Για να δημιουργηθεί ένα κλίμα βασισμένο σε αξίες, απαιτούνται ορισμένες δεξιότητες, όπως η αναγνώριση, η ενεργητική ακρόαση, οι συνεργατικοί κανόνες, η επίλυση των διαφόρων συγκρούσεων, καθώς και μια πειθαρχία βασισμένη στις αξίες.

Η ευκαιριακή αναφορά σε αξίες μέσα από διάφορα μαθήματα δεν είναι αρκετή. Χρειάζεται κάτι πιο συστηματικό, ουσιαστικό, συμμετοχικό και βιωματικό.

Σύμφωνα με τον Δρα νεόφυτο Χαραλάμπους, «μόνο μια εκπαίδευση βασισμένη σε αξίες μπορεί να αποτελέσει την καλύτερη προληπτική αγωγή και την καλύτερη ψυχική και πνευματική θωράκιση των νέων. Μόνο έτσι θα προετοιμάσουμε τους πολίτες του αύριο που θα είναι σε θέση να πλάσουν μια κοινωνία πιο υγιή, πιο δίκαιη και πιο ανθρώπινη.»¹⁸

4.3 Η ετερότητα στις τάξεις

Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι ανοιχτές κοινωνίες που προήλθαν από τη ριζική μεταμόρφωση των παραδοσιακών κοινωνιών. Οι αλλαγές στην οικονομία, η παγκοσμιοποίηση της αγοράς, η ανάπτυξη της επικοινωνίας και της κοινωνίας της πληροφορίας, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις, η μετανάστευση προκαλούν στις κοινωνίες ριζικές μεταβολές και καταστάσεις πολιτιστικού και θρησκευτικού πλουραλισμού. Η πολυπολιτισμικότητα προϋποθέτει την ύπαρξη της διαφορετικότητας, είτε αυτή αφορά μια ομάδα, μικρή ή μεγάλη, είτε απλώς

¹⁸ Ο Δρ Νεόφυτος Χαραλάμπους σπούδασε Παιδαγωγικά στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου, Ψυχολογία στις ΗΠΑ, Νομικά (Δημόσιο Δίκαιο και Πολιτικές Επιστήμες) στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και πήρε το διδακτορικό του από τον Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάστηκε ως δάσκαλος, ως σύμβουλος στο Γραφείο του Υπουργού Παιδείας, ως εκπαιδευτικός ψυχολόγος στην Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, ως καθηγητής Ψυχολογίας και ως Προϊστάμενος Τομέα Επιμόρφωσης στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Ως Προϊστάμενος Επιμόρφωσης για τέσσερα χρόνια απέκτησε σημαντική πείρα στον καταρτισμό προγραμμάτων επιμόρφωσης. Έχει οργανώσει πάρα πολλά συνέδρια, σεμινάρια και εργαστήρια στην Κύπρο και στην Ελλάδα με εξαιρετική επιτυχία. Έχει επίσης δώσει εκατοντάδες ομιλίες σε γονείς στην Κύπρο και την Ελλάδα για θέματα ψυχολογίας, αγωγής των παιδιών, επικοινωνίας και ανθρωπίνων σχέσεων. Δίδαξε επίσης στην Αστυνομική Ακαδημία Κύπρου, στους εκπαιδευτές της Νοσηλευτικής Σχολής και έδωσε διαλέξεις σε Πανεπιστήμια της Ελλάδας. Έχει πλούσιο ερευνητικό και συγγραφικό έργο. Τα βιβλία που εξέδωσε είναι : «Μπορούμε να γίνουμε καλύτεροι γονείς» (Ε΄ Έκδοση), «Επιστήμη του Εαυτού» (Β΄ Έκδοση), «Αποτελεσματική Μάθηση σε Τάξεις Μικτής Ικανότητας» (Γ΄ Ανατύπωση) «Η Διαφορική Επίδραση της Συνεργατικής και Ατομικής Μάθησης στη Σχολική Επίδοση» (Διδακτορική διατριβή), «Ο Δρόμος προς την Επιτυχία και την Αρμονία» και «Οι Έφηβοι Μιλούν για την Εφηβεία». Είναι Πρόεδρος του Κυπριακού Συνδέσμου Συνεργατικής Μάθησης που στόχο έχει την προώθηση της Συνεργατικής Μάθησης και του Συνεργατικού Σχολείου. Το 2002 ίδρυσε και διευθύνει το Ινστιτούτο Προσωπικής, Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ανάπτυξης.

άτομα. Η ετερότητα αυτή προσδιορίζεται με βάση την έννοια της ταυτότητας. Δημιουργούνται λογικά κοινωνικές ομάδες που χαρακτηρίζονται από κοινές ιδιότητες και άλλες που διαφέρουν από τις προηγούμενες, «εμείς» και «οι άλλοι». Κι αυτή η ετερότητα γίνεται ταυτότητα, όταν ετεροπροσδιορίζεται. Όταν η ταυτότητα προσδιορίζεται με την οπτική μιας άλλης ταυτότητας, τότε μετατρέπεται σε ετερότητα.

Όσον αφορά συγκεκριμένα τη θρησκευτική ετερότητα, αυτή εμφανίζεται όταν υπάρχουν διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις. Αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο που υφίσταται στη χώρα μας και νομικά. Στην Ελλάδα με τη συνταγματική αναγνώριση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, ως επικρατούσα θρησκεία (Σύνταγμα της Ελλάδας), που αντιπροσωπεύει σήμερα το 96% του πληθυσμού, δημιουργείται εκ των πραγμάτων η ετερότητα του «θρησκεύειν», η οποία μεταφράζεται σε ομάδες μουσουλμάνων και κοινότητες Εβραίων. Υπάρχουν επίσης πιστοί της Αρμενικής Εκκλησίας, των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά, Ευαγγελικές Εκκλησίες και άλλες πολλές ομάδες που πιστεύουν ή δεν πιστεύουν σε κάποιο Θεό.

Στην Ελλάδα, λοιπόν, υφίσταται αυτός ο θρησκευτικός πλουραλισμός με αποτέλεσμα να καθίσταται περισσότερο επίκαιρο από ποτέ το αίτημα της θρησκευτικής συνύπαρξης και του διαλόγου των θρησκειών. Μάλιστα μια ορθή κατανόηση και ερμηνεία του θρησκευτικού φαινομένου και μια καλή γνώση όχι μόνο της προσωπικής θρησκευτικής παράδοσης, αλλά και των άλλων θρησκειών της ανθρωπότητας αποτελούν σημαντικές προϋποθέσεις για την άσκηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων του πολίτη.

Δημοκρατία σε σχέση με τη θρησκεία δε μπορεί παρά να σημαίνει κατανόηση, δεκτικότητα και συμφιλίωση όλων των ανθρώπων της οικουμένης ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Μόνο τότε η ετερότητα μετατρέπεται από έννοια που χρησιμοποιείται κατά βάση για την καταπίεση του «άλλου», σε έννοια που δημιουργεί πολλαπλότητα ταυτοτήτων και ποικιλία ίσων προς όλα μεταξύ τους «άλλων».

Όλα αυτά δεν μπορούν να μη ληφθούν υπόψη στην προετοιμασία των αυριανών πολιτών μέσα από την υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση.

Το σχολείο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στο διαπολιτισμικό διάλογο, την καταπολέμηση της άγνοιας και των στερεοτύπων καθώς και στη θεμελίωση της

ανεκτικότητας και του σεβασμού της διαφορετικότητας. Για αυτό οι μαθητές θα ήταν σκόπιμο να αποκτούν ασφαλή και αντικειμενική γνώση των μεγάλων θρησκειών της οικουμένης, χωρίς να παρεμποδίζεται συγχρόνως και η κριτική διάθεση που απαιτείται για την εμπέδωση της δικής τους πολιτιστικής και θρησκευτικής τους προοπτικής και των συνανθρώπων τους. Αυτό συγχρόνως μπορεί να σημαίνει και την εγρήγορση των μαθητών/τριών σχετικά με σύγχρονα φαινόμενα, όπως ο θρησκευτικός φανατισμός, η μισαλλοδοξία, ο ρατσισμός, οι διακρίσεις και οι θρησκευτικές συγκρούσεις¹⁹. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μία διαδικασία διαλόγου με την ετερότητα και αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών με σκοπό την αντιρατσιστική και πολυπολιτισμική εκπαίδευση.²⁰

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, λοιπόν, η θρησκευτική ετερότητα είτε ως ένα φαινόμενο που παρατηρείται στους συντελεστές της εκπαίδευσης - εκπαιδευτικούς και μαθητές- είτε ως διδακτικό αντικείμενο των μαθημάτων είτε ως ένα χαρακτηριστικό της σχολικής ζωής και των δραστηριοτήτων, δημιουργεί αν μη τι άλλο την ανάγκη πιο προσεκτικής διερεύνησης και ιδιαίτερης μέριμνας.

4.4 Τρόποι έκφρασης του θρησκευτικού φανατισμού στη σχολική κοινωνία

Ο θρησκευτικός φανατισμός μπορεί να βρει έκφραση σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής του ανθρώπου και η τοπική κοινωνία (γειτονιά, σχολείο, κ.ο.κ.) είναι συνήθως το πιο πρόσφορο έδαφος για εκδηλώσεις θρησκευτικού φανατισμού.

Όσον αφορά την έκφραση του θρησκευτικού φανατισμού μέσα στη σχολική κοινωνία συγκεκριμένα, αυτή μπορεί να αφορά από στάσεις και συμπεριφορές μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών μέχρι και εφαρμογή θρησκευτικά ρατσιστικών πρακτικών ενάντια στους ετερόδοξους.

¹⁹ Πρέπει εδώ να διευκρινιστεί πως ο σεβασμός και η αποδοχή του «άλλου» δεν συνεπάγεται την αλλοίωση της πίστης κάθε παιδιού. Θα πρέπει να υπάρχουν οι απαραίτητες θρησκευτικές βάσεις, πάνω στις οποίες το παιδί θα χτίσει και θα κατορθώσει σταδιακά να σεβαστεί και να αποδεχτεί το διαφορετικό, χωρίς να απαρνηθεί τα πιστεύω του.

²⁰ www.pi-schools.gr/lessons/religious

Πιο αναλυτικά, ο θρησκευτικός φανατισμός στη σχολική κοινωνία μπορεί να αρχίσει να εκδηλώνεται με αφορμή ένα μάθημα θρησκευτικών, ένα σχόλιο του/της εκπαιδευτικού, μια δήλωση που άκουσε το παιδί από τους γονείς του στο σπίτι σχετικά με τους ετερόδοξους, μια παρατήρηση διαφορετικής συμπεριφοράς –λόγω υπαγόρευσης της θρησκείας- ετερόδοξων παιδιών και γενικότερα από ό,τι μπορεί να καταδείξει, άμεσα ή έμμεσα, τις διαφορές ομόδοξων-ετερόδοξων.

Ο σεβασμός της θρησκευτικής ετερότητας στο ελληνικό σχολείο περιορίζεται στην πρόβλεψη της δυνατότητας απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών. Ωστόσο, είναι όλη η κουλτούρα του ελληνικού σχολείου που ταυτίζεται με την Ορθοδοξία και η θέση αυτή εκφράζεται σε όλο το φάσμα της σχολικής γνώσης. Οι μαθητές στο ελληνικό σχολείο διδάσκονται ότι η ελληνική κουλτούρα είναι συνυφασμένη με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και ότι η ελληνική ιστορία είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Όσον αφορά, λοιπόν, τον θρησκευτικό φανατισμό μέσα από τη διδακτική διαδικασία, υφίσταται συγκαλυμμένα μέσα στα κείμενα πολλών εγχειριδίων, όχι απαραίτητα μόνο του εγχειριδίου των θρησκευτικών.²¹

Για παράδειγμα, «στα βιβλία της Γλώσσας οι αναφορές στη Ορθοδοξία είναι πολλαπλές. Πλήθος κειμένων στα βιβλία όλων των τάξεων του Δημοτικού σχολείου αναφέρονται στα σύμβολα, στους φορείς της, στις δογματικές παραδοχές και στις τελετουργίες της επίσημης εκκλησίας. Η παρουσία της Ορθοδοξίας είναι συνεχής και η ταύτιση του μαθητή με αυτήν είναι αυτονόητη και πέραν κάθε αμφισβήτησης. Τα βιβλία της Γλώσσας περιλαμβάνουν τόσο άμεσες όσο και έμμεσες αναφορές στην Ορθοδοξία. Προσευχές, ποιήματα καθαρώς θρησκευτικού περιεχομένου ή κείμενα που αναφέρονται σε τελετουργικά και πολιτισμικά στοιχεία της θρησκείας καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος της ύλης των βιβλίων της Γλώσσας. Οι θρησκευτικές εορτές αποτελούν ένα από τα συχνότερα αντικείμενα της θεματολογίας των βιβλίων της Γλώσσας

²¹ Εδώ πρέπει να διασαφηνιστεί πως ο θρησκευτικός φανατισμός δεν εκφράζεται κατ' ανάγκη εναντίον των «άλλων». Αφορά και την υπερβολικά αμετακίνητη πίστη, σχεδόν τυφλή προσκόλληση, μιας ομάδας -πλειοψηφούσας ή μειοψηφούσας- στην εκάστοτε θρησκεία, κάτι το οποίο δεν είναι μεμπτό, όταν βέβαια δεν περιλαμβάνει παρωπίδες και ωτασπίδες προς κάθε τι διαφορετικό και δεν απαξιώνει την ετερότητα.

σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου. Τα Χριστούγεννα και το Πάσχα παρουσιάζονται ως οικουμενικές εορτές, πηγή χαράς και αντικείμενο συλλογικής ταύτισης. Θεωρείται αυτονόητο ότι όλοι μετέχουν σ' αυτές κι ότι αυτό συμβαίνει παντού: "Παντού είναι ωραία τη Λαμπρή. Παντού κόκκινα αυγά, χαρούμενοι άνθρωποι και Χριστός Ανέστη!" (Γλώσσα Α' Δημοτικού, τεύχος 2^ο).»²²

Εκείνο που πρέπει ακόμη να σημειωθεί είναι ότι στη σχολική κοινωνία η εκδήλωση θρησκευτικού φανατισμού εναντίον των «άλλων» δεν αφορά μόνο τη σχέση μεταξύ μαθητών/τριών αλλά και τη σχέση εκπαιδευτικών μεταξύ τους καθώς και τη σχέση εκπαιδευτικών-μαθητών/τριών. Ο φανατισμός δεν εξυπακούεται ότι εκφράζεται μόνο λεκτικά. Πολλές φορές ο χειρότερος τρόπος έκφρασης του θρησκευτικού φανατισμού είναι η μη λεκτική οδός. Με άλλα λόγια, η στάση και το ύφος -χωρίς απαραίτητα να συνοδεύονται από λόγια- απέναντι στους υποστηρικτές άλλου δόγματος μπορούν να πυροδοτήσουν φανατικές αντιδράσεις και να δημιουργήσουν τεταμένο κλίμα στη σχολική κοινωνία.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, από τη στιγμή που το σχολείο αποτελεί μικρογραφία της κοινωνίας και προετοιμάζει τα παιδιά να εισέλθουν σ' αυτή ως αυριανοί πολίτες, θα πρέπει να είναι απαλλαγμένο από κάθε είδους προκαταλήψεις, πόσο μάλλον θρησκευτικές, και να υπάρχει προσεκτικός και διακριτικός χειρισμός της θρησκευτικής ετερότητας. Κάτι τέτοιο ίσως μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ανάδειξη όσων ενώνουν κι όχι όσων χωρίζουν τις διαφορετικές θρησκείες.

4.4.1. Εκπαιδευτικοί και θρησκευτικός φανατισμός

Στην Ελλάδα η θρησκευτική αγωγή είναι κατοχυρωμένη συνταγματικά από την Ελληνική Βουλή, και απαιτείται μέσα από αυτή να διαμορφώνονται νέοι με εθνική, θρησκευτική, ηθική και πνευματική ανάπτυξη. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο θα πρέπει οι εκπαιδευτικοί να διακατέχονται από τα ιδεώδη που περιγράφει το Σύνταγμα και να έχουν γνώσεις θρησκευτικές, ώστε να τις

²² Ζαμπέτα Εύη, *Σχολείο και Θρησκεία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2003, σ.129-130

μεταδώσουν όσο το δυνατόν πιο βιωματικά στους μαθητές τους. Ο μεγάλος κίνδυνος που υπάρχει σήμερα για το θρησκευτικό μάθημα είναι ο/η εκπαιδευτικός να μην κατέχει σωστά το περιεχόμενα του μαθήματος ή να μεταδίδει γνώσεις που αμυδρά κατέχει από τα μαθητικά του χρόνια. Αυτό ελλοχεύει τεράστιους κινδύνους όσο αφορά τη διαμόρφωση των αντιλήψεων της νέας γενιάς, η οποία μη έχοντας τις σωστές βάσεις να καταλήξει σε φαινόμενα αποθρησκευτικοποίησης, να διακατέχεται από δεισιδαιμονικές αντιλήψεις ή θρησκευτικό φανατισμό.

Η χριστιανική αγωγή είναι το μάθημα που μπορεί να αφυπνίσει και να προβληματίσει τους μαθητές σχετικά με καταστάσεις, οι οποίες προσφέρουν δεξιότητες αναγκαίες για τη ζωή. Η επιτυχία ή η αποτυχία της καλλιέργειας τους εξαρτάται από τον χειρισμό του/της εκπαιδευτικού. Ο/Η εκπαιδευτικός είναι το πρόσωπο το οποίο έχει στα χέρια του/της την θρησκευτική, ψυχική, ηθική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών του/της.

Στις αρμοδιότητες, λοιπόν, του/της εκπαιδευτικού του δημοτικού σχολείου εμπίπτει και η διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε να διδάσκεται από ένα ειδικό θεολόγο όπως συμβαίνει στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πέρα από τα αναλυτικά προγράμματα και τα βιβλία ο/η εκπαιδευτικός πρέπει να λαμβάνει περαιτέρω καθοδήγηση για την διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος όπως συμβαίνει στα υπόλοιπα μαθήματα. Στο επίπεδο των προπτυχιακών σπουδών του/της δεν λαμβάνει τα απαραίτητα γνωσιολογικά εφόδια για να παρέχει την θρησκευτική εκπαίδευση, αλλά και τις αναγκαίες παιδαγωγικές δεξιότητες, ώστε να μεταδίδει τη θρησκευτική γνώση κατά τον τρόπο που έχει υποδειχθεί από την πολιτεία, χωρίς να εμπλέκει τη προσωπική του/της στάση απέναντι στο θρησκευτικό φαινόμενο. Είναι αναμφισβήτητα πολύ δύσκολο να ζητήσει κανείς από έναν/μια μη θρησκευόμενο/η εκπαιδευτικό να μεταδώσει κάτι περισσότερο από γνώσεις στα παιδιά κατά τη διδασκαλία ενός μαθήματος που εμπεριέχει κατήχηση, όπως είναι πολύ δύσκολο ένας/μια βαθύτατα θρησκευόμενος/η εκπαιδευτικός να διδάξει το μάθημα κατά τρόπο πληροφοριακό και απαλλαγμένο έστω κι από ψήγματα θρησκευτικού φανατισμού.

Σημαντικό είναι να αντιληφθεί ο/η εκπαιδευτικός πως δεν πρέπει να διδάσκει με βάση τη δική του/της κατασταλαγμένη άποψη, είτε αυτή είναι ότι ο

Χριστιανισμός είναι «ανώτερη θρησκεία» και οι άλλες «κατώτερες» είτε οποιαδήποτε άλλη υποκειμενική κρίση. Τα συμπεράσματα θα πρέπει να βγαίνουν από τα παιδιά αβίαστα.

Ας μην ξεχνάμε πως ο/η εκπαιδευτικός στο δημοτικό σχολείο δεν έχει την αρμοδιότητα του θεολόγου και προπαντός τον ρόλο του κατηχητή. Ο/Η εκπαιδευτικός θα πρέπει να διεξάγει τη διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος με αγάπη, σεβασμό προς την ελευθερία, ανοχή και σε καμία περίπτωση χρησιμοποιώντας την ιεραρχική του εξουσία για την επίτευξη οποιουδήποτε προσωπικού σκοπού. Θα πρέπει να τονιστεί πως τίποτα από αυτά που διδάσκονται στο μάθημα της θρησκευτικής αγωγής δεν πρέπει να επιβάλλονται στους μαθητές αλλά θα πρέπει να συζητιούνται ελεύθερα, να εκφράζονται οι αμφιβολίες, οι αντίθετες απόψεις και να δίνεται στα παιδιά η δυνατότητα να επιλέξουν αν θα τα δεχτούν ως πρότυπα στη ζωή τους ή αν θα τα απορρίψουν.

Επιβάλλεται από τον/την εκπαιδευτικό οι χειρισμοί του/της να είναι λεπτοί και προσεκτικοί. Συγκεκριμένα θα πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ θρησκευτικών γεγονότων και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις θα πρέπει να προβάλλονται ως θέματα προς συζήτηση και όχι ως θέματα που δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Ακόμη, τα επιχειρήματα του εκπαιδευτικού δεν αναμένεται να φαίνονται πειστικά σε όλους τους μαθητές και η συζήτηση δεν μπορεί να οδηγεί πάντοτε σε μια ομόφωνη απόφαση. Εκείνο που πρέπει, αν μη τι άλλο, να επιδιώκεται είναι η προβολή επιχειρημάτων μέσα στα πλαίσια ενός πραγματικού διαλόγου, καθώς και η καλλιέργεια στους μαθητές ενός πνεύματος σεβασμού των πεποιθήσεων των άλλων, ακόμα και αν δεν τις συμμερίζονται.

4.4.2. Ο θρησκευτικός φανατισμός στην παιδική ηλικία

Όταν από μικρή ηλικία τα παιδιά βιώνουν μέσα από το οικογενειακό τους περιβάλλον την θρησκευτικότητα, την υιοθετούν και συνεχίζουν την παράδοση της και όταν θα είναι ενήλικες. Στον κανόνα βέβαια υπάρχουν και οι εξαιρέσεις γιατί το σημαντικό δεν είναι να υιοθετήσουν μια θρησκεία αλλά να την

ενστερνιστείς, να μπορέσει το παιδί να την ασπαστεί γιατί μέσα από αυτή βρίσκει την αλήθεια που είναι πιο κοντά στα πιστεύω του. Από την άλλη η θρησκευτική ανάπτυξη του παιδιού αλλά και του έφηβου, όπως πολλοί ειδικοί επί του θέματος υποστηρίζουν, είναι η εξασθένηση της αρχικής εικόνας που έχει για την παντοδυναμία των γονέων του. «Η παρουσία των γονέων στην ζωή του παιδιού, επειδή είναι πρόσωπα μεγαλύτερα και ανώτερα από τον εαυτό του, του προκαλούν το θαυμασμό και το σεβασμό, ο οποίος πηγάζει από έμφυτα συναισθήματα τα οποία οφείλονται σε μια ιδιόμορφη ανάμειξη φόβου και αγάπης»²³. Όταν όμως το παιδί αρχίζει να μεγαλώνει, συνειδητοποιεί ότι οι γονείς δεν είναι οι παντογνώστες που θα του εξασφαλίζουν για πάντα την υλική αλλά κυρίως την πνευματική του ισορροπία. Όταν στον ψυχικό κόσμο του παιδιού εμφανιστεί αυτή η αναστάτωση, τότε είναι που ανακαλύπτει την ανάγκη για θρησκευτικότητα. Η θρησκευτική ετοιμότητα του κάθε παιδιού είναι διαφορετική και το κάθε παιδί για να καλύψει τα μεταφυσικά ερωτήματα που του δημιουργούνται χρησιμοποιεί διαφορετικά μέσα, όπως η φαντασία. Όταν τα μεταφυσικά ερωτήματα του παιδιού δεν μπορούν να απαντηθούν με τη λογική τότε η φαντασία φροντίζει να δώσει απαντήσεις.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε τη θέση που μπορεί να κατέχει ο θρησκευτικός φανατισμός στην παιδική ηλικία, χρήσιμο θα ήταν να διερευνήσουμε τα στάδια της ανάπτυξης της θρησκευτικής πίστης στον άνθρωπο.

Πολλές έρευνες διεξήχθησαν με σκοπό την καταγραφή και ανάλυση των σταδίων ανάπτυξης της θρησκευτικής πίστης. Ανάμεσα σε αυτές και η θεωρία θρησκευτικής ανάπτυξης του αμερικάνου θεολόγου και αναπτυξιολόγου James W. Fowler. Η θεωρία του συνδυάζει διαφορετικές παραμέτρους (ψυχολογική, παιδαγωγική, κοινωνική παράμετρος), κάθε μια από τις οποίες χρήζει αναλυτικής προσέγγισης και συσχέτισης με όλες τις άλλες. Εξάλλου η εξέταση της θεωρίας από την παιδαγωγική σκοπιά συμβάλλει στην κατανόηση της σημασίας της για τη χριστιανική αγωγή. Ο James W. Fowler διακρίνει τα εξής επτά στάδια: Το προστάδιο της νηπιακής και αδιαφοροποίητης ή αρχικής

²³ Αγγελική Τζουβάλη-Καριώτογλου, *Αυθεντία και ελευθερία στο μάθημα των Θρησκευτικών*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σ. 169

πίστης, το 1^ο στάδιο της διαισθητικής - προβολικής πίστης, το 2^ο στάδιο της μυθικής - κυριολεκτικής πίστης, το 3^ο στάδιο της συνθετικής- συμβατικής πίστης, το 4^ο στάδιο της εξατομικευμένης- στοχαστικής πίστης, το 5^ο στάδιο της συνενωτικής πίστης και το 6^ο στάδιο της γενικευμένης πίστης.

Το στάδιο που αφορά τα παιδιά της ηλικιακής ομάδας 6-12 ετών, δηλαδή παιδιά που φοιτούν στο Δημοτικό σχολείο -το οποίο και μας αφορά στην παρούσα εργασία- είναι το 2^ο στάδιο.

Το στάδιο της μυθικής - κυριολεκτικής πίστης: Στη φάση αυτή παρατηρούνται στο παιδί νέες νοητικές διεργασίες, όπως είναι η διεργασία της συγκεκριμένης σκέψης. Οι ηλικίες, οι οποίες εντάσσονται σε αυτό το στάδιο, είναι κυρίως από 6 έως 12 χρόνων. Τα κυριότερα νοητικά γνωρίσματα αυτού του σταδίου είναι ο ευθύγραμμος και αρκετά τακτοποιημένος τρόπος σκέψης. Αυτό σημαίνει ότι η σκέψη του παιδιού αυτού του σταδίου μπορεί να συγκεντρωθεί ταυτόχρονα σε πολλαπλές όψεις μιας κατάστασης ή ενός προβλήματος. Επιπρόσθετα, στο στάδιο αυτό εμφανίζεται η ικανότητα του παιδιού να λαμβάνει υπόψη του γνώμες και συμπεριφορές των ανθρώπων του περιβάλλοντος και να συναισθάνεται τη θέση στην οποία ο άλλος βρίσκεται. Η ικανότητα του αυτή συμβάλλει στη δημιουργία προϋποθέσεων έκφρασης των προσωπικών του νοημάτων και ταυτόχρονα στην κατανόηση κοινών νοημάτων που εκφράζουν την ομάδα στην οποία ανήκει (εθνική, θρησκευτική, κοινωνική, ηλικιακή, γλωσσική κτλ.)

Έτσι, μέσα από τις κοινές ιστορίες και διηγήσεις που το οικογενειακό και το κοινωνικό περιβάλλον του μεταδίδει, εξελίσσει και την πίστη του. Η πίστη γίνεται ένας τρόπος εξάρτησης από ιστορίες και κανόνες των κοινών νοημάτων της οικογένειας και της κοινότητας. Οικοδομεί την εικόνα του Θεού με ανθρωπομορφικό τρόπο και δεν είναι ακόμη σε θέση να κατανοήσει το γεγονός της επικοινωνίας με το Θεό σε προσωπικό - εσωτερικό επίπεδο. Η μορφή του Θεού σε αυτή την φάση εκλαμβάνεται κυρίως ως ένα σεβάσμιο, ελκυστικό στην όψη, γέροντα που εποπτεύει από ψηλά. Το παιδί με τις αρκετά περιορισμένες νοητικές δυνατότητες που διαθέτει σε αυτή την ηλικία προσπαθεί να εκφράσει το περιεχόμενο της πίστης του μέσα από συγκεκριμένες θρησκευτικές εικόνες, παραστάσεις και σύμβολα που αντανακλώνται από το οικογενειακό και

κοινωνικό του περιβάλλον. Για το λόγο αυτό και το συγκεκριμένο στάδιο πήρε την ονομασία «μυθική - κυριολεκτική πίστη».

Εξετάζοντας, τώρα, το θέμα από τη σκοπιά της εξελικτικής ψυχολογίας, ο θρησκευτικός φανατισμός με αποδέκτη τον «άλλο» μπορεί να αποτελέσει κομμάτι της διαδικασίας της κοινωνικής σύγκρισης²⁴. «Όταν η σκόπιμη, διεισδυτική κοινωνική σύγκριση αποκτά σπουδαιότητα, στην ηλικία των 8 ετών περίπου, τα παιδιά στην αρχή έχουν την τάση να κάνουν ανοιχτές κοινωνικές συγκρίσεις στις συναλλαγές με τους συνομηλίκους τους, κάνοντας παρατηρήσεις όπως «Η ζωγραφιά μου είναι καλύτερη». Όμως, σύντομα ανακαλύπτουν πως αυτό το είδος σύγκρισης γίνεται αντιληπτό σαν καυχησιολογία και συνήθως προκαλεί αρνητικές αντιδράσεις. Συνεπώς, αρχίζουν να αναπτύσσουν πιο λεπτούς τρόπους κοινωνικών συγκρίσεων, κρατώντας τις άμεσες εκφράσεις για περιπτώσεις όπου σκόπιμα προσπαθούν να κάνουν τους άλλους να νιώσουν άσχημα.»²⁵

Σε μια τέτοια, λοιπόν, τρυφερή ηλικία με όλες αυτές τις διεργασίες να λαμβάνουν χώρα στην ψυχή του παιδιού και συνυπολογίζοντας την τάση του παιδιού να μιμείται και να υιοθετεί απόψεις του άμεσου περιβάλλοντός του, ο σπόρος του θρησκευτικού φανατισμού μπορεί εύκολα να βρει πρόσφορο έδαφος, να καλλιεργηθεί και να εκφραστεί. Γι' αυτό και απαιτούνται πολύ λεπτοί χειρισμοί σχετικά με το θέμα της θρησκείας και όλες του τις εκφάνσεις στην παιδική ηλικία.

4.5 Τα αποτελέσματα του θρησκευτικού φανατισμού στο σχολείο

Όταν ο θρησκευτικός φανατισμός βρίσκει έκφραση στη σχολική κοινωνία, δεν μπορεί παρά να έχει αρνητικά αποτελέσματα. Όχι πως αυτό σημαίνει ότι σε οποιονδήποτε άλλο χώρο υπάρχει η παραμικρή πιθανότητα τα αποτελέσματα

²⁴ « Κοινωνική σύγκριση: η διεργασία κατά την οποία τα παιδιά αυτό-προσδιορίζονται σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους.», & Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Β' τόμος, Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 2001, σ. 546

²⁵ Cole & Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Β' τόμος, Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 2001, σ. 548

αυτά να είναι καλύτερα, απλώς είναι κάτι περισσότερο από λυπηρή διαπίστωση η εκδήλωση θρησκευτικού φανατισμού από τη μεριά των μικρών παιδιών και των ανθρώπων που έχουν στα χέρια τους το μυαλό, την ψυχή και την προσωπικότητα των παιδιών αυτών: των εκπαιδευτικών.

Ο θρησκευτικός φανατισμός είτε εκφράζεται μεταξύ εκπαιδευτικών είτε μεταξύ μαθητών/τριών είτε ακόμη μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, αν μη τι άλλο, δημιουργεί προβληματικές καταστάσεις, οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά το σχολικό κλίμα, καθώς δημιουργούνται μη υγιείς σχέσεις και κατ'επέκταση επικρατεί τεταμένη ατμόσφαιρα.

Τα παιδιά έχουν ανάγκη να αισθάνονται ότι βρίσκονται σε ένα ασφαλές και ευχάριστο περιβάλλον. Όταν αισθάνονται ότι απειλείται η θρησκευτική τους ελευθερία και θίγονται οι πεποιθήσεις, οι αντιλήψεις και τα πιστεύω τους, παύουν να αισθάνονται ασφαλή και αντί να βιώνουν ένα ευχάριστο κλίμα αποδοχής και συνεργασίας είναι συνεχώς αναγκασμένα είτε να υιοθετούν συμπεριφορές και πρακτικές που δεν ενστερνίζονται προκειμένου να γίνουν αποδεκτά από την πλειοψηφία είτε να αμύνονται. Η κατάσταση, βέβαια, είναι πολύ πιο δύσκολη όταν ο θρησκευτικός φανατισμός έχει αποδέκτη το παιδί αλλά πομπό τον/την εκπαιδευτικό και όχι κάποιον/α συνομήλικο/η. Σε αυτήν την περίπτωση, η διαφορά ηλικίας, η εικόνα του/της εκπαιδευτικού ως πρότυπο και η ιεραρχική εξουσία καθιστούν το παιδί πιο ανίσχυρο και συνεπώς πιο ευάλωτο. Κατά συνέπεια, το παιδί είτε κλείνεται στον εαυτό του είτε γίνεται επιθετικό. Και στις δυο εκδοχές αναστέλλεται η διαδικασία ομαλής κοινωνικοποίησής του παιδιού. Πέρα από τις ψυχολογικές, συναισθηματικές και κοινωνικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η εκδήλωση θρησκευτικού φανατισμού ενάντια στα παιδιά, επηρεάζεται έντονα και η επίδοσή τους, καθώς η κατάσταση που βιώνουν δεν τα αφήνει να εμπλακούν απερίσπαστα στη μαθησιακή διαδικασία.

Ανάλογες καταστάσεις μπορεί να δημιουργηθούν και σε περίπτωση αντιπαράθεσης μεταξύ εκπαιδευτικών, με τη διαφορά ότι σε αυτήν την περίπτωση οι χειρισμοί και οι αντιδράσεις μπορεί -ή τουλάχιστον αναμένεται- να ελέγχονται καλύτερα.

Σε κάθε περίπτωση, πλήττεται το σχολικό κλίμα στο σύνολό του, αμφισβητείται σε όλα τα επίπεδα η αποτελεσματικότητα του σχολείου,

υπονομεύεται η καλή συνεργασία εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, θίγεται η θρησκευτική ελευθερία, δυσλειτουργεί η καλή επικοινωνία και εκλείπει ο σεβασμός απέναντι στην ετερότητα. Με άλλα λόγια, δημιουργούνται κάθε άλλο παρά κατάλληλες συνθήκες και ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη σωστή λειτουργία ενός σχολείου.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Στο πλαίσιο της έρευνας που έκανα για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, θεώρησα ενδιαφέρον να μιλήσω με εκπροσώπους διαφόρων θρησκειών, ώστε να δω πώς αντιμετωπίζουν οι ίδιοι το θέμα του θρησκευτικού φανατισμού και τι είδους αγωγή παρέχουν στα παιδιά προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι συνεντεύξεις είχαν τη μορφή ελεύθερης συζήτησης βασισμένης σε ορισμένους άξονες/ερωτήματα και αυτό εξυπηρετούσε δυο στόχους: κατ' αρχάς να νιώσουν κατά το δυνατόν άνετοι να εκφραστούν χωρίς να αισθάνονται ότι περιορίζονται από συγκεκριμένες ερωτήσεις και πρέπει να δώσουν συγκεκριμένες απαντήσεις και ταυτόχρονα να μην ξεφεύγει η συζήτηση από το πλαίσιο που μας αφορά.

Μίλησα, λοιπόν, με έναν ιερέα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με έναν εκπρόσωπο της Ευαγγελικής Εκκλησίας και με έναν εκπρόσωπο της Ισραηλίτικης Κοινότητας. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να παραθέσω με συντομία τα βασικά σημεία κάθε συνέντευξης.

Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου για τον θρησκευτικό φανατισμό

Ομολογουμένως, από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία της συζήτησης υπήρξε η αφήγηση προσωπικών βιωμάτων του συνομιλητή μου. Πιο συγκεκριμένα, βίωσε ο ίδιος τον θρησκευτικό φανατισμό σε μικρή, μάλιστα, ηλικία. Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο εξατάξιο Γυμνάσιο, ο θεολόγος σε κάθε ευκαιρία τον μείωνε ενώπιον της ολομέλειας της τάξης και τον στιγματίζε. Επιπλέον, προ τριετίας, ως καλεσμένος ομιλητής από ένα ορθόδοξο σωματείο στο Πνευματικό Κέντρο του Βόλου, αντιμετώπισε ακραίες φανατικές εκδηλώσεις, σε σημείο που να του προτείνουν να τον φυγαδεύσουν από μη κεντρική έξοδο του κτιρίου. Πρέπει να σημειωθεί πως τα «πυρά» εκτοξεύονταν και κατά των ορθοδόξων

εκπροσώπων με την αιτιολογία ότι επέτρεψαν σ' έναν Ευαγγελικό να παραστεί και να μιλήσει στη συγκεκριμένη εκδήλωση. Η στάση που τήρησε ο συνομιλητής μου στο εν λόγω περιστατικό ήταν να δηλώσει πως δεν υπάρχει τίποτα για το οποίο θα έπρεπε να ντρέπεται ή να φοβάται, γι' αυτό και αρνήθηκε να «φυγαδευτεί» και αποχώρησε κανονικά, ευτυχώς χωρίς δυσάρεστες συνέπειες.

Η τοποθέτησή του σχετικά με τον θρησκευτικό φανατισμό είναι κάθετα αρνητική, όπως επίσης και για κάθε μορφή φανατισμού. Όταν, για παράδειγμα, οι ενορίτες του διαμαρτυρήθηκαν για την είσοδο Αλβανών στην Ευαγγελική Εκκλησία και απείλησαν με αποχώρηση από την ενορία, αν δεν τους απομάκρυνε, εκείνος τους απάντησε πως ως Χριστιανός καλείται να αγαπήσει τον συνάνθρωπο ανεξάρτητα από την εθνικότητά του και δεν είναι διατεθειμένος να προβεί σε καμιά κίνηση εναντίον των Αλβανών. «Δυνητικά ο καθένας μπορεί να εκδηλώσει φανατισμό. Κανείς δεν είναι απελευθερωμένος από ρατσιστικά σύνδρομα. Αρκεί να μπορεί να τα χαλιναγωγεί», δήλωσε ο εκπρόσωπος της Ευαγγελικής Εκκλησίας ενώ ισχυρίστηκε πως το πρόβλημα στην Ελλάδα είναι ότι «το κράτος θρησκεύει» και υπάρχει σύγχυση της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας: «εγώ, ως μη ορθόδοξος, θεωρείται ότι έχω ξεπουλήσει την εθνική μου ταυτότητα»

Όσον αφορά την πιθανότητα να συνυπάρξουν κάποτε αρμονικά όλες οι θρησκείες και τα δόγματα, είπε πως είναι δύσκολο μα όχι ακατόρθωτο. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «αν δούμε την εκκλησία ως ιδεολόγημα και μειώσουμε τον εγωισμό μας, τότε ίσως μπορέσουμε να συνυπάρξουμε αρμονικά. Μονοπάλιο στην αλήθεια δεν υπάρχει. Αυτό που χρειάζεται να κάνουμε είναι να δείξουμε αγάπη στον συνάνθρωπο».

Επιπρόσθετα, σε καμιά περίπτωση δεν θεωρεί πως ο φανατισμός αποτελεί μέσο περιφρούρησης της πίστης: «μπορούμε να αμυνθούμε με τη διδασκαλία και την αγάπη, όχι με τον φανατισμό». Όσον αφορά τη στάση απέναντι στις άλλες θρησκείες, δεν είναι ούτε αμυντική ούτε επιθετική. Αντιμετωπίζονται με διάθεση αποδοχής και συνύπαρξης: «προς τον μη Χριστιανό καλούμαι να κινηθώ ιεραποστολικά γιατί βρίσκεται σε πλάνη, ως Χριστιανός, όμως, καλούμαι να τον αγαπήσω».

Συζητώντας για τον τρόπο με τον οποίο οι Ευαγγελικοί παρέχουν θρησκευτική αγωγή στα παιδιά και πώς τα προετοιμάζουν να αντιμετωπίσουν

τους ετερόδοξους, ο συνομιλητής μου με ενημέρωσε πως υπάρχουν τάξεις κατηχητικού αντίστοιχες με αυτές του Δημοτικού σχολείου, ενώ ως βάση της πίστης και της ζωής έχουν την Αγ. Γραφή. Συμβουλεύουν, επίσης, τα παιδιά να προσεύχονται για όσους δεν έχουν γνωρίσει τον Χριστό και να μην τους αντιμετωπίζουν με μειωτική διάθεση. Εδώ ο φανατισμός δεν έχει καμιά θέση: «με τον σεβασμό κερδίζεις τους ανθρώπους».

Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ισραηλίτικης Κοινότητας του Βόλου για τον θρησκευτικό φανατισμό

Ο εκπρόσωπος της Ισραηλίτικης Κοινότητας, με τον οποίο κάναμε μια πολύ όμορφη συζήτηση, έχει διατελέσει πρόεδρος της Κοινότητας επί τριακονταετίας.

Ενστερνίζεται, γενικά, την άποψη ότι ο θρησκευτικός φανατισμός υπήρχε ανέκαθεν και εξακολουθεί να υπάρχει όντας, ωστόσο, υποβόσκων. Κατά τη γνώμη του, η εκδήλωση θρησκευτικού φανατισμού εναντίον των Εβραίων έχει τις ρίζες του στην αλματώδη ανάπτυξη του Χριστιανισμού. Παραδέχτηκε, ωστόσο, πως θρησκευτικός φανατισμός υπήρξε όχι μόνο από την πλευρά των Ορθόδοξων Χριστιανών αλλά και των Καθολικών, καθώς και των Οθωμανών.

Εξέφρασε, ακόμη, την πεποίθηση ότι ο φανατισμός ξεκινά από την οικογένεια. Χαρακτηριστικά ανέφερε το εξής: «υπήρχε η έκφραση “φάε παιδί μου το φαγητό σου, μην έρθει ο Εβραίος και σε πάρει να σε πάει στα βελόνια” ή η προειδοποίηση να μην αργήσουν τα παιδιά να γυρίσουν στο σπίτι για τον ίδιο λόγο. Πρόκειται για την περίφημη “συκοφαντία του αίματος”, συνηθισμένη πιο πολύ στη Ρόδο, την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο.²⁶ Έλεγαν ότι για τις εξαφανίσεις πολλών παιδιών ευθύνονταν οι Εβραίοι, οι οποίοι απήγαν τα παιδιά και τα τρυπούσαν με βελόνια, ώστε να φτιάξουν με το αίμα τους τα άζυμα». Με πικρία αναφέρθηκε και στο τραγούδι της Μεγάλης Πέμπτης, όπου σε κάποιο σημείο υπάρχει η φράση «οι άνομοι Εβραίοι, οι άνομοι και τα σκυλιά κι οι

²⁶ Στα 1891-'92 στην Κέρκυρα και στην Ζάκυνθο, ξέσπασε άγριος διωγμός με την πρόφαση πως οι Εβραίοι δολοφόνησαν μια μικρή χριστιανή και χρησιμοποίησαν το αίμα της για τελετουργικούς σκοπούς (για την παρασκευή των άζυμων). Η «χριστιανή κόρη», ωστόσο, ήταν μια Εβραιοπούλα.

τρισκαταραμένοι»²⁷, ενώ υποστήριξε πως ο θρησκευτικός φανατισμός υφίσταται εξαιτίας της ημιμάθειας και διατηρείται με τις διαστρεβλώσεις, τις παγιωμένες προκαταλήψεις και τις «παρωπίδες».

Ενδιαφέρουσα ήταν η αφήγηση ενός προσωπικού του βιώματος σχετικά με τον θρησκευτικό φανατισμό: «σε νεαρή ηλικία, ένας πολύ καλός μου φίλος, κολλητός μου φίλος, χριστιανός, περνώντας από το εργοστάσιο Ματσάγγου μου λέει “Να, κοίτα! Βλέπεις το πρόσωπο της Παναγιάς στο τζάμι;”. Κυκλοφορούσε τότε μια φήμη ότι σ’ ένα από τα τζάμια του κτιρίου εμφανίζεται το πρόσωπο της Παναγιάς, προφανώς παιχνίδια φωτός και σιάς. Όταν του είπα, λοιπόν, ότι δε βλέπω τίποτα, μου απάντησε: “Ε, βέβαια! Εβραίος δεν είσαι;”. Διευκρίνισε, επίσης, ότι εκφράζεται θρησκευτικός φανατισμός και μέσα στους κόλπους της Εβραϊκής κοινότητας. Υπάρχουν, με άλλα λόγια, φανατικοί Εβραίοι, «κολλημένοι», όπως ο ίδιος τους αποκάλεσε, στην πίστη, οι οποίοι δεν βλέπουν τίποτε άλλο πέρα από αυτή.

Εκείνο που πιστεύει ακράδαντα είναι, όχι μόνο ότι ο θρησκευτικός φανατισμός δεν είναι αναγκαίος για την περιφρούρηση της πίστης αλλά κι ότι μπορεί να είναι καταστροφικός και να έχει τα αντίθετα αποτελέσματα. Περιέγραψε την απέχθειά του για οποιαδήποτε μορφή φανατισμού και κάθε τρόπο εκδήλωσής του, καθώς επίσης εξέφρασε και την πεποίθηση ότι μπορούν να συνυπάρχουν αρμονικά οι πιστοί διάφορων θρησκειών, αρκεί να υπάρχει σεβασμός και καλή διάθεση. Πάνω στο θέμα της συνύπαρξης ανέφερε ως παραδείγματα τους μεικτούς γάμους που έχουν γίνει στην κοινότητα αλλά και τις καλές σχέσεις με τους Χριστιανούς γείτονές του.

Η στάση που τηρείται απέναντι στις άλλες θρησκείες δεν είναι καθόλου αμυντική: «Για να αμυνθούμε σημαίνει ότι κάποιος μας επιτίθεται. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν συμβαίνει. Δεν μας επιτίθεται κανείς». Ουσιαστικά, εκείνο που επεσήμανε ήταν πως έχουν καταλαγιάσει οι αντιδράσεις κι ο θρησκευτικός φανατισμός είναι υπολανθάνων κι όχι απροκάλυπτα έκδηλος.

²⁷ [Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα/σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται,/σήμερα έβαλαν βουλή οι άνομοι Εβραίοι,/οι άνομοι και τα σκυλιά και οι τρισκαταραμένοι,/για να σταυρώσουν τον Χριστό, τον πάντων βασιλέα./Ο Κύριος ηθέλησε να μπει σε περιβόλι/να λάβει δείπνο μυστικό, να μην το λάβουν όλοι.] [...]

Όσον αφορά τώρα τη θρησκευτική αγωγή που παρέχεται στα παιδιά και την προετοιμασία τους να αντιμετωπίσουν τους ετερόδοξους, δεν υπάρχει συγκεκριμένη μεθοδολογία με καθορισμένους στόχους. Τα παιδιά μαθαίνουν από όσα βιώνουν. Όσα διαδραματίζονται στην οικογένεια κι όσα ζουν στην εμπλεκόμενη με τη θρησκεία καθημερινότητά τους. Σημαντική θέση, πάντως, κατέχει η αποδοχή και ο σεβασμός του «άλλου».

Οι απόψεις του εκπροσώπου της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τον θρησκευτικό φανατισμό

Είχα την ευκαιρία να συζητήσω για τον θρησκευτικό φανατισμό με έναν ιερέα και θεολόγο ταυτόχρονα και μάλιστα μάχιμο κι όχι «εν αποστρατεία» εκπαιδευτικό. Διατυπώθηκαν, γενικά, αρκετά ενδιαφέρουσες απόψεις μέσα από τη συζήτηση. Ο συγκεκριμένος ιερέας υποστήριξε πως ο θρησκευτικός φανατισμός ανθεί ακόμη και στις μέρες μας και, μάλιστα, είναι απόρροια ψυχολογικής ανωριμότητας και κακής θρησκευτικής αγωγής. Επιπλέον, ο «υπερβολικός ζήλος, “ου κατ’ επίγνωση”, μπορεί να δημιουργήσει φανατισμό». Τόνισε, ωστόσο, τη διάκριση μεταξύ «αληθινής ομολογίας πίστεως και θρησκευτικού φανατισμού», ενώ ισχυρίστηκε πως ο φανατισμός δεν έχει καμιά θέση στην προσπάθεια διαφύλαξης της πίστης: «ελευθερία και αγάπη είναι αυτό που χρειάζεται. Ο Ιησούς είπε “ή τις θέλει οπίσω μου ελθεί”».

Δεν είχε να μου αναφέρει κάποιο προσωπικό βίωμα σχετικά με τον θρησκευτικό φανατισμό, ενώ ήταν απόλυτος σχετικά με τον φανατισμό ως πρόφαση για την προφύλαξη της πίστης. Υποστήριξε πως σε καμία περίπτωση δεν είναι αυτός ο κατάλληλος τρόπος να περιφρουρήσει κανείς τα πιστεύω του. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «Το ορθοδοξείν εστί αεί σχοινοβατείν, πρέπει να τηρούνται οι ισορροπίες. Να δείχνουμε ανοχή στα πιστεύω του άλλου χωρίς, όμως, καμιά παραχώρηση της πίστεώς μας».

Η στάση που τηρείται απέναντι στις άλλες θρησκείες είναι στάση ουδετερότητας. Σεβασμός στους ετερόδοξους και τις πεποιθήσεις τους, χωρίς αυτό να φτάνει στο άλλο άκρο και να γίνεται σε βάρος της Ορθοδοξίας.

Αναφορικά με την αγωγή των παιδιών, τόνισε ότι αυτή δεν μπορεί παρά να προσανατολίζεται στην αγάπη, για την οποία μίλησε και ο ίδιος ο Χριστός. Επίσης, τόνισε πως η διδασκαλία πρέπει να γίνεται με τη ζωή την ίδια κι όχι μόνο με το λόγο: «πρέπει να βιώνεις την πίστη σου». Μιλώντας για τα δικά του παιδιά, διευκρίνισε πως τα συμβουλεύει με τον ίδιο τρόπο που συμβουλεύει και τους/τις μαθητές/τριές του στο σχολείο: «Αλλοίμονο αν επιχειρήσουν οι θρησκευτικές οικογένειες να δείξουν ότι τα παιδιά τους διαφέρουν. Ζουν στην ίδια κοινωνία, αντιμετωπίζουν τους ίδιους κινδύνους, έχουν παρόμοιες εμπειρίες».

Συμπεράσματα

Μέσω των παραπάνω συνεντεύξεων, οδηγήθηκα σε κάποια δειλά συμπεράσματα -καθώς το δείγμα είναι μικρό- τα οποία με βοήθησαν, ωστόσο, να προσεγγίσω καλύτερα το θέμα του θρησκευτικού φανατισμού σε συνδυασμό με την αγωγή των παιδιών.

Κατ' αρχάς, κανείς από τους συνομιλητές μου δεν ανέφερε το παραμικρό θετικό στοιχείο σχετικά με τον θρησκευτικό φανατισμό. Όλοι τους ήταν κάθετα αρνητικοί και υποστήριξαν πως ο φανατισμός είναι κάτι παραπάνω από κατακριτέος και μάλιστα όχι μόνο ο θρησκευτικός, αλλά κάθε μορφή του.

Επιπλέον, και οι τρεις μίλησαν για αποδοχή και σεβασμό της ετερότητας, καθώς και για διάθεση αρμονικής συνύπαρξης. Δεν υπήρχε καν υπαινιγμός άμυνας ή -χειρότερα- επίθεσης όσον αφορά τις άλλες θρησκείες.

Ακόμη, σε καμιά από τις τρεις εκδοχές τα παιδιά δεν γαλουχούνται με αποστροφή ή μίσος για τους ετερόδοξους. Αντίθετα, γίνεται προσπάθεια να τους μεταδώσουν τις αξίες της αναγνώρισης, του σεβασμού και της αποδοχής της ετερότητας.

Κατόπιν αυτών των διαπιστώσεων, αναμφισβήτητα, το μέλλον διαγράφεται ελπιδοφόρο και προσανατολισμένο μακριά από ο,τιδήποτε αφορά τον θρησκευτικό φανατισμό. Μολαταύτα, ο προβληματισμός μου είναι κατά πόσο οι αγνές προθέσεις και η καλή διάθεση αρκούν για την καταπολέμηση του φαινομένου του θρησκευτικού φανατισμού. Πόσο εύκολο είναι τελικά να ξεριζωθούν παγιωμένες προκαταλήψεις εναντίον πολλών θρησκειών και των οπαδών τους;

Σε κάθε περίπτωση, αναμφισβήτητα, αξίζει η συνεχής προσπάθεια -όσο δύσκολη κι αν είναι- για την εξάλειψη του θλιβερού αυτού φαινομένου. Ας θυμόμαστε, τουλάχιστον, ότι μπορεί να μην είμαστε όλοι ίδιοι αλλά, αν μη τι άλλο, είμαστε όλοι ίσοι.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Διπλωματική εργασία με θέμα: «Ο θρησκευτικός φανατισμός και η αγωγή των παιδιών»

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ/ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- ✓ Ποια είναι τα βασικά σημεία της θρησκείας σας;
- ✓ Ακούμε συχνά να λένε ότι υπήρχε αλλά και υπάρχει μέχρι στις μέρες μας «θρησκευτικός φανατισμός»; Συμφωνείτε με την άποψη αυτή;
- ✓ Ποια στοιχεία πιστεύετε ότι τροφοδοτούν τον φανατισμό γενικά και τον θρησκευτικό φανατισμό ειδικότερα; Θεωρείτε ότι καμιά φορά ο φανατισμός είναι «αναγκαίος», ώστε να διαφυλαχθούν ορισμένες αξίες και πιστεύω;
- ✓ Πώς θα αντιμετωπίζατε τον φανατισμό αν τον βλέπατε να εκδηλώνεται από ομόδοξούς σας και πώς αν τον βλέπατε να εκδηλώνεται από ετερόδοξους;
- ✓ Θεωρείτε πως μια αρμονική συνύπαρξη με τους ετερόδοξους συμπολίτες μας είναι κάτι εφικτό ή οι διαφορές θα είναι πάντα εμφανείς και θα αποτελούν αφορμές για πυροδότηση αντιδράσεων;
- ✓ Χρειάστηκε να επέμβετε σε κάποια «εκδήλωση» θρησκευτικού φανατισμού; Αν ναι, ποια ήταν η θέση σας;
- ✓ Ποια στάση κρατάτε απέναντι στις άλλες θρησκείες; Η στάση αυτή είναι ίδια για όλες;

- ✓ Τι είδους θρησκευτική αγωγή παρέχετε στα παιδιά; (περιεχόμενο, μέθοδοι, στόχοι). Διαφοροποιείται η στάση σας όσον αφορά τα δικά σας παιδιά;
- ✓ Με ποιον/ποιους τρόπους προετοιμάζετε τα παιδιά για να αντιμετωπίζουν τους ετερόδοξους; Τι είδους συμβουλές τους δίνετε; Διαφοροποιείται η στάση σας όσον αφορά τα δικά σας παιδιά;
- ✓ Τηρείτε αμυντική στάση απέναντι στην πλειοψηφούσα αλλά και τις άλλες θρησκείες; Θεωρείτε πως η πιστή υπακοή/προσκόλληση και κατ' επέκταση ο φανατισμός βοηθούν στην περιφρούρηση της πίστης σας;

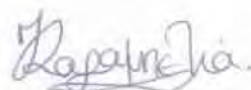
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Φτάνοντας στο τέλος αυτού του εγχειρήματος αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην υλοποίησή του και χωρίς τη βοήθεια των οποίων η εργασία μου δεν θα είχε αυτή τη μορφή.

Πιο συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον εκπρόσωπο της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου, τον κύριο Μελέτιο Μελετιάδη και τον κύριο Ραφαήλ Φρεζή, εκπρόσωπο και πρώην πρόεδρο -επί τριακονταετίας- της Ισραηλίτικης κοινότητας Βόλου για τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις που είχαμε και για τις πολύτιμες πληροφορίες που με τόση προθυμία μου παρείχαν. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες στον Ορθόδοξο ιερέα και θεολόγο της ενορίας μου -του οποίου την επιθυμία για ανωνυμία σέβομαι- για το χρόνο που μου αφιέρωσε και την ουσιαστική συζήτηση που είχαμε. Θα ήθελα εδώ να τονίσω πως οι τοποθετήσεις και των τριών ήταν διαφωτιστικές και άκρως επικουρικές για την προσπάθειά μου να προσεγγίσω το ζήτημα του θρησκευτικού φανατισμού και της αγωγής των παιδιών.

Τέλος, θα ήταν μεγάλη παράλειψη αν δεν ευχαριστούσα θερμότερα τους επιβλέποντες καθηγητές μου κο Καριώτογλου Αλέξανδρο, καθηγητή Θρησκευολογίας και κο Μπούρα Αντώνιο, καθηγητή Παιδαγωγικών του Π.Τ.Δ.Ε. Θεσσαλίας, για την εξαιρετικά πολύτιμη καθοδήγηση που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου και χωρίς τη συμβολή των οποίων δεν θα είχα καταφέρει να φτάσω σε αυτό το αποτέλεσμα.

Με εκτίμηση,
Καραμπελιά Ιωάννα

Φοιτήτρια ΠΤΔΕ Βόλου

2010

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έντυπη βιβλιογραφία

Ζαμπέτα Εύη, *Σχολείο και Θρησκεία*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2003

Μουσούρου Λ. Μ., *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα 1996

Μπέγζος Μ., *Φαινομενολογία της Θρησκείας*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995

Μπενέκος Δημήτριος Σ., *Πολιτισμική παράδοση και εκπαίδευση*, εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2006

Πυργιωτάκης Ι. Ε., *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000,

Τζουβάλη-Καριώτογλου Αγγελική, *Αυθεντία και ελευθερία στο μάθημα των θρησκευτικών*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2009

Cole & Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Β' τόμος, εκδόσεις Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 2001

Ζαν Ντανιέλ, *Ο Θεός είναι φανατικός*, εισαγωγή Σταύρος Ζουμπουλάκης, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1998

Έρικ Χόφφερ, *Ο φανατικός*, εκδόσεις Μπουκουμάνη

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

<http://www.zoiforos.gr>

1lyk-volou.mag.sch.gr/.../thrisk_fanatismos.htm, Τσούκας Ιωάννης

www.metafysiko.gr

www.pischools.gr/lessons/religious

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000104505

